بەشی دووەم

کۆمەڵێك ئیسلامی لە ڕژێمێکی عیلمانیدا

١-شەریعەت و سوپا ڕووبەڕووی یەك

هەر لەسەرەتای حەفتاکانەوە تورکیا ڕاهاتووە بەبوونی حیزبێك کە بەم ڕێژەیە یان بەو ڕێژە هەڵگری بیرو باوەڕی ئیسلامی بێت . لەهەڵبژاردنەکانی ١٩٧٣،١٩٧٧دا حیزبی سەلامەتی نیشتمانی توانیی هەندێ کورسی پەرلەمان بەدەست بهێنێت ، بەجۆرێك بۆ بەشداریکردن لەهەندێ ئیئتیلافی حکومیدا سەرپشکی بکات . یەکەم حیزبی ئیسلامی لەتورکیادا کەنەجمەدین ئەربەکان سەرۆکایەتی دەکات"تام"ی دەسەڵاتی کردووە.هەرچۆن چۆتە ژیانی سیاسی و پەرلەمانیەوەو، وەکو لایەنگرو ئۆپۆزسیۆن بەچەشنی حیزبە ڕاست وچەپ و توندڕەوو میانڕەوەکانی دی بەشداریتیا کردووە .ئەمەش حاڵەتێکی دەگمەن بووەلەولاتێکدا کەڕژێمەکەی ئیسلامی بوو بێت یان عیلمانی.

بەلام ئەوەی تورکیا لەژیانی سیاسیدا پێی ڕانەهاتووە ئەوەیە کەحیزبێکی ئیسلامی وەکو حیزبی ڕەفاه کەمیراتگری حیزبی سەلامەتی نیشتمانیيە، لەهەڵبژاردنە لقیەکانی شارەوانیدا لەهەندێ ناوچەی ئەستەمووڵ، کەلەسەرەتای ت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٩٢ دا ئەنجامدرا، زۆرترین دەنگ بەدەست بهێنێت و بە جیاوازیەکی زۆرەوە لەگەڵ تەواوی حیزبەکانی تردا، تەنانەت حیزبی دەسەڵات و حیزبی سەرەکی ئۆپۆزسیۆنیش. ئەنجامە چاوەڕواننەکراوەکانی ئەم هەڵبژاردنانە سەرەتایەك بوو بۆ ئەو سەرکەوتنە گەورەیەی حیزبی ڕەفاه لەهەڵبژاردنەکانی شارەوانیدا لە ٢٧ی ئادار/ مارسی١٩٩٤وهەڵبژاردنەکانی پەرلەمان لە ٢٤ ك ١ / دیسەمبەری ١٩٩٥دا بەدەستی هێناو بۆ یەکەمجار لەمێژووی خۆیدا چووەپلەی یەکەمەوە . ئەمەش بووە هۆی دروستکردنی شەپۆلێك وتووێژی فراوان و هەمووشی بەدەوری چارەنووسی ڕژێمی سیاسی و دیموکراسیەت لەتورکیادا دەسوڕایەوە. پرسیاری سەرەکیش ئەوەبوو: ئایا تورکیا دەبێ بەجەزائیرێکی تر؟ ئەم پرسیارەش ئەزموونی ئیسلامیمان لەجەزائیر دەهێنێتەوە بیر، کە چۆن ڕێ لە " بەرەی ئیسلامی ڕزگاریخواز " گیرا بۆ گەیشتن بە دەسەڵات.

عیلمانیەت و ئیسلام:

پاش حەفتا ساڵ حوکمی ڕژێمێکی عیلمانی قایم، حیزبی ڕەفاهی ئیسلامی لە هەڵبژاردنەکانی شارەوانی و پەرلەماندا پلەی یەکەم بەدەست دەهێنێت . ئەمەش بەڵگەیەکە بۆ ئەوەی کە ڕژێمی عیلمانی نەیتوانی لە ڕێی پەرلەمان و ئەنجومەنە ناوچەییەکانی شارەوانییەوە بەجۆرێك بچێتە نێو بونیادی بنەڕەتی موحافەزەکاری کۆمەڵگای تورکییەوە کەنەهێڵێت هەستی ئایینی لای هاوولاتی بگۆڕێ بۆ واقیعێکی سیاسی .ئەو بردنەوەیەی حیزبی ڕەفاه گفتوگۆی جیددی لەسەر مەسەلەی ڕژێمی عیلمانی ودیموکراسیەت لەتورکیادا وروژاند . چونکە ئیسلامیەکان هۆی سەرکەوتنیان دەگەڕێننەوە بۆ " نابووتی " ی ئەو ڕژێمەو بێتوانایی لەڕووبەڕووبوونەوەی ئەو کێشەومەسەلانە دا کە بەلای هاوولاتیانەوە گرنگن . ئەوەش بەوەی ئەو ڕژێمە خۆی لاببوو بەهەموو شتێك، چ لەسەرکەوتن و چ لەنشوستیداو، ڕۆڵی تاکە کەسەکان و کۆمەڵگای خستبووە پەراوێزەوە.

ئەوەتانێ سەرۆکی لقی ئەستەموول (ی حیزبی ڕەفاه) بەتوندی ڕەخنە لەئایدیۆلۆژیای ڕەسمی دەگرێو بە نادیموکرات ناوی دەبات و دەڵێت:

" بەمانایەك لەماناکان و لەدەرەوەی ئایدیۆ لۆژیای ڕەسمیدا دەکرێ چارەسەر بۆ قەیرانەکانی ئێستای کۆمەڵگای تورکی بدۆزینەوە. ئێمە لەسای گوشاری ئایدیۆلۆژیای ڕەسمی و هەڕەشەکانیدا جەسارەت ناکەین تەنانەت دەربارەی کێشەکانی ئێستامان بدوێین و وتووێژیان لەسەر بکەین. ئێمە وەختێ لەوبارەیەوە دەدوێین و گفتوگۆدەکەین بەرەو ڕووی ترسی سزا دەبینەوە . ئەگەر ئەم بارە چارەسەر نەکرێ؛ زەحمەتە کێشەکانی تر چارەسەر بکرێن. تەماشا کەن ئەمڕۆ ناتوانین بەڕاشکاویەکی تەواوەوە گفتوگۆ لەسەر مەسەلەیکورد بکەین. لەتورکیادا بەناوی ئەو ئایدیۆلۆژیا ڕەسمیەوەی کەتا هەنووکە درێژە بەتەوتەمیەتی خۆی دەدا؛ کۆمەڵگایەکی داخراو لەسەر کۆڵەکەی سەر کوتکردن و ترس دامەزراوە."

کەمالیزم ئایدیۆلۆژیای دەسەلات ودەوڵەت بوو، هەر بەناوی ئەویشەوە حیزبەکان کێبەرکێی یەکتریان دەکردو، چەندین کودەتا ڕوویداو خوێن ڕژا. هەر بەناوی ئەم کەمالیزمەشەوە ئەو دەستە بژێر (نوخبە)ا نەی یەك لەدوای یەك دەسەلاتیان گرتە

دەست چاویان بۆدووربڕیبوو . بۆ خۆر ئاواو،وەك چۆن ئامێرو تفاقی دەهێنا، ئاواش بیرو باوەڕو داب و نەریت و ڕواڵەتی خۆرئاوای دەهێنا وەکو هەوڵدانێك بۆ خستنەڕووی وێنەیەکی "نوێ" ی کۆمەڵگای نەخوێندەواریو هەژاریو دواکەوتنو گرفتە مەزهەبیو ئیتنیەکان. بەمجۆرە کۆمەڵگا بوو بەدوو بەشەوە، بەشێکی "بەڕواڵەت هاوچەرخ"و دەسەڵاتدارو بەشەکەی تریشی کەزۆربە بوون موحافەزەکارو نەریتپارێز بوونو، لەناو بەهاکانی خۆیاندا بەدوای پێشکەوتندا دەگەڕان، نەك لەو بەهایانەدا کەپێیان نامۆبوون. لەم چرکەساتەوە قەیرانە کۆمەڵایەتیەکان لەتورکیادا لەبزاڤی واقیعیداو لەبەرژەوەندیی تەوژمی ئیسلامیدا ڕەهەندێکی سیاسییان بەخۆوە گرت.

بۆ "نابووتکردن"ی کەمالیزم، هەرەسی چەپ لەجیهانو تورکیادا هاتو "بۆشایی"ەکی لەو بەرەیەدا دروستکرد کەهەڵگری خۆزگەکانی "هەژارانو ڕەنجبەران"ە. حیزبی "ڕەفاه"یش شتێکی چاکی کرد بەوەی دروشمە کۆنەکانی چەپی دووپات کردەوەو بەشێکی زۆری خەڵکی لەدەوری خۆی کۆکردەوەو لە"پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە"دا سەرکەوتنی بەچنگ هێنا. باشترین بەڵگەش بۆئەمە کەمیی ئەو دەنگانە بوو کەچەپەکان لەهەڵبژاردنەکانی شارەوانی ٢٧ی ئادار/١٩٩٤و هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی لە٢٤ی ك١/ دیسەمبەردا بەدەستیان هێنا.

ئەجەوید فاکتەری هەرەسی چەپەکان دەگەڕێنێتەوە بۆسەرکەوتنی "ڕەفاه"و دەڵێ ئەو دەنگانەی ئیسلامیەکان بەدەستیان هێنا دەنگی "نائومێدی"یە بەحیزبەکانی تری دەسەڵاتو ئۆپۆزسیۆن. لەم حاڵەتەشدا دەنگدەران ڕوو لەحیزبە ئسوڵیەکان دەکەن، هەروەکو چۆن ئەجەوید دەڵێ- ئەمە لەجەزائیرو لوبنانو تاڕادەیەك لەئوردون ڕوویداو، وائێستاش لەتورکیادا ڕوودەدات.

نوێنەرێکی دیاری حیزبی "ڕێگای ڕاست"ی حوکمڕانیش لەگەڵ ئەم بۆچوونەی ئەجەویددا یەك دەگرێتەوەو دەڵێت:

"وەختێ ئایدیۆلۆژیای چەپ لەتورکیادا هەرەسی هێنا، ڕەفاه بایەخێکی زۆری بەجەماوەرداو دەستیکرد بەبەرگریکردن لەسۆسیالیزمی ئیسلامیانە. لەئایندەیەکی نزیکیشدا دەبینن کەبەشێکی زۆری ئەوانەی چەپی توندڕەو بوون لەتورکیادا؛ دەنگ بۆ ڕەفاه دەدەن".

چاوپیاخشـانێکی بەراوردکاریانـەی خـێرا بۆمـان دەسـەلمێنێ کـەبۆچوونی ئیسلامیانەی ئەربەکان لەگەڵ بۆچوونەکانی چەپی تورکیدا یەك ناگرنەوە.

بەبۆچوونی ئەربەکان سیستمی دارایی سەرمایەداری بەهەرپێنج میکرۆبەکانیەوە دەبێتەمایـەی فـەوتاندنو چەوسـاندنەوەو وێرانکردنـی ئـابووریی میللـەت. ئـەو میکرۆبانـەش بریتـین لـە: سـوود، بـاجی سـتەمکارانە، سـکە لێدانـی بـێ پشـتیوانە، سیستمی بانکەکانو، سیستمی قەرز. هەر میکرۆبێك لەمانە دەرامەتی دیاریکراوی ملیۆنەها کرێکارو جوتیارو کارمەندو پیشـەگەر دەفـەوتێنێو، دەیانچەوسێنێتەوەو هـەژاریان دەکـات. بەرامبـەر بەمـەش کەمایەتیـەکی بەختـەوەری مشـەخۆر خـەریکی کەڵەکـە کردنـی سـامانی خـۆی دەبێـت. لەئـەنجامی ئەمەشـدا هەڵاوسـانو گرانـیو بێکاریو برسێتیو بێدەرەتانیو هەژاریو دواکەوتوویی تەشەنەی کردووە، کەئەمەش وڵاتەکە بەرەو تەقینەوەیەکی خێرای کۆمەڵایەتی دەبات.

یەکێك لەوهۆیانەی وای لەبەشێکی زۆری دەنگدەرانی تورك کرد ڕووبکەنە حیزبە ئیسـلامیەکان، گۆڕانکاریـەکانی دەرەوە بـوو، لەسـەروو هەمووشـیانەوە مەسـەلەی بۆسنە- هەرسك. ئەم مەسـەلەیەی کـەتورکیا تائەوپـەڕی بایـەخدان بایـەخی پـێدا، لـەبیری سیاسیی تورکیدا گۆڕانکاریی بـەرچاوی ئـەنجامدا. تەنانـەت ئـەو نووسـەرو ڕۆژنامەوانانەی بەکەسانێکی عیلمانیش ناسرابوون، باسیان لەبنەمای ئایینیی ئەو کێشەیە دەکردو دەیـانوت کـەخۆرئاوا دەیـەوێ ئیسـلام لەئـەوروپاو بـەڵقاندا سـەرکوت بکات.

دەزگاکانی راگەیاندنی تورکیا رای گشتیی جووڵاند کەهەرخۆشی بەشێوەیەکی سروشتی لایـەنگری بۆسنیەکان بـوو، چونکـە قەناعـەتێکی تـەواو هـەبوو بـەوەی بۆیـە دەچەوسێنرێتەوە لەبەرئەوەی ئیسلامن. حیزبی ڕەفاهیش ئەم مەسەلەیەی قۆستەوەو لەهەڵمەتـەکانیدا بۆهـەڵبژاردن زەقـی کـردەوە. ئەنجامـەکانیش بـەوە شـکانەوە کەگەشەیەکی بەرچاوی هەستی ئایینی لەنێو کۆمەڵگادا هەیە.

دەسەلأتو شەریعەت:

ئەو پرسیارەی بەبیردا دێ ئەوەیە کەئایا حیزبی رەفاه دوای وەرگرتنی جڵەوی دەسەلأت، شەریعەتی ئیسلامی پراکتیك دەکات؟

یەکەم کاردانەوە لای خەڵکانێك، بەتایبەتیش عیلمانیەکان، ترسە لەگۆڕانی تەرزی ژیانیان کەئازادیو کرانەوەیەکی تیایە، بۆتەرزێکی دی کەسنوور بۆکۆمەڵێك سیمای کۆمەڵگای سەرمایەداری دادەنێتو، ئەو تەرزەی ژیان دەهێننەوە بیر (هەرچەندە زێدەڕۆییەکیشی تیایە) کەئیمام خومەینی لەئێراندا پراکتیکی کردووە. سەرکەوتنی رەفاه هاوکات بوو لەگەڵ پیشاندانی هەندێ دیمەنی تەلەفزیۆنیی چەند کەسێتییەکی سەربەبزاڤێکی ئیسلامیی دی کەشێخ جەمالەدین قوبلان (کە لەئەڵمانیایە) سەرکردایەتیی دەکاتو عیلمانیەکان لەڕووی تەنزەوە ناویان ناوە "دەنگی رەش"، ئەو کەسێتیانە داوای شۆڕشێکی ئیسلامیی چەکداریان دەکرد لەناو تورکیادا. ئەو "ترس"ەی کەهەندێ لەدەزگاکانی راگەیاندنی تورکی دەیانەوێ هەموو خەڵکی هەستی پێ بکەن، ئامانجی رێگرتنە لەگەشەسەندنی بەردەوامی بزاڤی ئیسلامی لەتورکیادا. ئەربەکانیش پەی بەوە برد؛ هەربۆیە روونی کردەوە کەحیزبەکەی حیزبی برایەتیو ئاشتیو خۆشەویستییە. بەڵام ئەربەکان خۆی دوورە پەرێز گرتووە لەخستنەڕووی هەڵوێستی راستەقینەی خۆی لەمەڕ پیادەکردنی شەریعەتی ئیسلامی بەسەر هەندێ مەسەلەدا وەکو یانەکانی رابواردن.

بیرمەندە ئیسلامیەکان دەڵێن بیرکردنەوە لەئاینی ئیسلام بەبێ دەوڵەتو سیاسەت نابێ، هەربۆیە دەبێ لەگەڵ گرتنە دەستی دەسەلأتدا لەلایەن حیزبێکی ئیسلامییەوە، شەریعەتی ئیسلامی پراکتیك بکرێ. سەرۆکی شارەوانیی ئەنقەرەو ئەندامی دیاری حیزبی رەفاه مەلیح غوکچیك دەڵێت:

"یەکەم شت بیکەین قەدەغەکردنی مەیو بادەیە".

گەرچی ئەودەڵێت ئەوە شتێکی "تایبەتیشە"، بەڵام زیان بەتەندروستیی هەموو کۆمەڵگا دەگەیەنێت، غوکچیك دەڵێت:

"بەهەموو توانامانەوە هەوڵدەدەین قەدەغەی بکەین، بەوەی قەناعەت بەخەڵك بکەین کەئەوە دیاردەیەکی هەڵەیە. من هیچ کاتێك بەرهەمهێنانی مەیو بادە

بەکارێکی دروست نازانم کارگەکانی مەی دادەخەین و دەیانکەین بەکارگەی بەرهەمهێنانی شتیتر. کەس نامێنێت کاری نەبێت. ڕێ لەسۆزانێتی دەگرین و "سۆزانیخانە" کان دادەخەین. هەرکەسێك پێداویستی سێکسی هەبێت دەتوانێ بەڕێگای ڕەوا ئەو پێداویستییەی تێربکات و، لەسەر دەوڵەتیش پێویستە بڕی دارایی پێویست بۆئەو کەسانە دابین بکات کەدەیانەوێ بچنە ژیانی هاوسەرێتییەوە".

بەڵام ئەحمەد شیشمان ئۆغللەری کەخاوەنکاری گەورەیەو پەیوەندیی توندوتۆڵی بەحیزبی رەفاهەوە هەیەو، لەهەمان کاتدا دەرچووی کۆلێژی شەریعەو دەروونناسییە، کەمتر توندڕەوە کاتێ دەڵێت مەسەلەکە ئەوەناگەیەنێ کەدەبێ گۆڕانی رەگوڕیشەیی رووبدات:

"یەکەم شت کاری لەسەر بکەین ئەو لایەنانەیە کەلەڕژێمدا بەڕێکوپێکی بەڕێوە ناچن. پاشان دەست بەگۆڕینی ئەو لایەنانە دەکەین کە کەموکورتییەکی وادەخەنەڕوو کەلەگەڵ داب و نەریت و ئاکارماندا ناگونجێن".

بەڵام شیشمان وێنەیەکی روون و دیاریکراو سەبارەت بەولایەنی کەموکورتیانە ناخاتەڕوو کەلەگەڵ بونیادی داب و نەریت و ئاکاری کۆمەڵگادا ناگونجێن.

ئەو دروشمەی حیزبی رەفاه بەرزی دەکاتەوەو مەبەستیشێتی عیلمانییەکان سەغڵەت نەکات "رژێمی دادپەروەر"ە کەمەبەست لێی شەریعەتی ئیسلامییە. لەکاتێکیشا ئەربەکان ئەوە رەت دەکاتەوە کەرەفاه حیزبی شتە یاساغ و قەدەغەکراوەکان بێ، وایدەبینێ کەڕێگای دروست بۆگۆڕانکاری لەڕێی قەناعەت پێکردنەوە دەبێت و بەس. هەروەها ئەربەکان دژ بەوەیە لەڕێی بەکارهێنانی هێزەوە دەسەڵات بەدەست بهێنرێ. لەبەرئەوەی تیرۆرو توندوتیژی بەشێك نین لەئیسلام. سەرکەوتنی ئیسلامیەکان لەهەڵبژاردنە بەشەکی (جزئی)ەکانی شارەوانیدا (ت٢/١٩٩٢) لەهەمان ساڵدا بوو کەڕووبەڕووبوونەوەیەکی بەردەوام لەنێوان دەسەڵات و "بەرەی ئیسلامیی رزگاریخواز"دا لەئارادابوو.

یەکسەر تورکەکانیش بەبردنەوەی رەفاه، ئەو رووداوانەی جەزائیریان هاتەوە یادو ئەو پرسیارە گەورەیەیان لەخۆیان کرد: ئایا تورکیا بەرەو ئەوە دەچێت ببێت بەجەزائیرێکیتر؟

شوناس له چەند هەڵبژاردنێکیدا

نوێنەری پێشووی حیزب رەفاه حەسەن مەزارجی دەڵێ ئەگەر رەفاه دەسەڵات بگرێتە دەست دنیا ئاخر نابێت.

"کۆمەڵگا کۆمەڵێك کێشەی ئایینیو ئیتنیو ئابووریی لەگەڵ رژێمدا هەیە. ئەم کێشانە کاردانەوەی گشتیی گەلن بەرامبەر رژێم، لەبەر گەلێ هۆی جیاواز. دۆزینەوەی چارەسەرێکی سیاسیش کارێکی پێویستە. چارەسەری کێشەکانیش پێویستی بەسەقامگیری هەیە. دەبێ یەکدڵی هەبێت. بناغەی ئەم یەکدڵییەش یەکتاپەرستیو خەلافەتە. هیچ رێگایەکی ترنییە. گەر دین لەدەوڵەت جیابکەنەوە، هەریەکەیان دەبێتە سەرچاوەی ناکۆکی".

گەرچی ئەم بۆچوونە دامەزراندنی دەوڵەت لەسەر بنەمای دینی لەخۆدەگرێت، بەڵام دەتوانین کۆمەڵێك جیاوازی لەنێوان حاڵەتی جەزائیرو حاڵەتی تورکیادا دەسنیشان بکەین. لەوانە ئەو هەڵبژاردنانەی جەزائیر کەلەخولی یەکەمیدا ئیسلامیەکان بردیانەوە، یەکەمین هەڵبژاردنی دیموکراسیی فرە حیزبی بوو لەجەزائیر؛ هەر لەوکاتەوەی جەزائیر سەربەخۆیی بەدەستهێناوە. لەکاتێکا مێژووی دیموکراسیەتی فرە حیزبی لەتورکیادا بۆزیاتر لەچل ساڵ لەمەوبەر دەگەڕێتەوە. واتە سەرەڕای ئەو کودەتایانەی روویانداوە؛ (هەستی دیموکراسیانە" لەتورکیادا کۆنترە وەك لەجەزائیر. پاشان دەنگدەری جەزائیری بەشێوەیەکی کردەیی لەبەردەم دوو هەڵبژاردندا بووە: (بەرەی رزگاریخوازی نیشتمانی) کەلەکاتی سەربەخۆییەوە حوکمڕانەو، "بەرەی ئیسلامیی رزگاریخواز" هەربۆیە ئەو لایەنەی هەڵبژارد کەتاقیی نەکردۆتەوە. بەڵام لەتورکیادا هەڵبژاردنەکان لەبەردەم دەنگدەردا زۆرە، لەوپەڕی راستەوە بۆئەوپەڕی چەپ.هەرچۆن حیزبی رەفاه لەڕێی هەڵبژاردنی دیموکراسیانەی نوێنەرانیەوە دێتەسەر دەسەڵات؛ ئاوەهاش لەڕێی هەڵبژاردنی دیموکراسیانەوە متمانەی لێ دەسەنرێتەوە. بەمجۆرە رەفاه وەختێ دەگاتە دەسەڵات؛ ناتوانێ واز لەپەرلەمانیەت بهێنێ یان یاساو رێساکانو نەریتە دیموکراسیەکان بشکێنێت، یان یاسای هەڵبژاردن بەجۆرێك لێ بکات کەلەگەڵ بەرژەوەندیو ئامانجەکانیدا زیاتر بگونجێ.

سوپاو ڕژێم:

شتێکی ئاشکراوڕوونە کەسوپای تورکی چ ڕۆڵێکی گەورەو "مێژوویی" لەژیانی سیاسیی تورکیادا دەبینێت، هەر لەسەرەتای دامەزراندنی ڕژێمی کۆمارییەوە. بگرە زۆرن ئەوانەی دەڵێن کەڕژێمی تورکیا ڕژێمێکی سەربازیی‌یەو دەمامکی دیموکراسیەتی پۆشیوە. لەبەرئەوە شتێکی سروشتی‌یە مرۆڤ ئەو پرسیارە بکات کەدەبێ هەڵوێستی سوپا بەرامبەر هەوڵ و تەقەللا بۆ دامەزراندنی دەسەڵاتێکی ئیسلامی لەتورکیادا چی بێت، بەتایبەتیش کەسوپا خۆی بەپارێزەری عیلمانیەت دەزانێت.

ژەنەراڵێکی خانەنشین کەناوی خۆی نەدرکاندووە لەلێدوانێکیدا بۆگۆڤاری "نوقتە-خاڵ"ی هەفتانەی تورکی وتویەتی: لەحاڵەتێکدا "ڕەفاه" بیەوێ چەمکێکی تر بۆ دەوڵەت دابڕێژێت، بەوکارە خۆی دەخاتە نێو تووناوتوونی یاساو دادگای دەستووری‌یەوە. هەمان ژەنەراڵ دەپرسێت: "ڕەفاه" لەڕابردوودا لەئیئتیلافە حکوومیەکاندا بەشدار بووە، بەڵام توانیویەتی چی بکات؟ کۆمەڵێك لێپرسراوی سەربازیش بەپلەی جیاجیا ڕایانگەیاندووە کە چاودێریی هەڵوێستەکانی "ڕەفاه" دەکەن کە دژ بەعیلمانیەتەو ڕێ لەهەر هەنگاوێك دەگرن کەزیان بەعیلمانیەت بگەیەنێت. (سوپاکەمان زۆر گرژە بەرامبەر مەسەلەی عیلمانیەت).

ئەم لێپرسراوانە بەشێوەیەکی ئاشکرا وەڵامی ئەوە نادەنەوە ئایا ئەگەر "ڕەفاه" دەسەڵاتی گرتە دەست کودەتا بەرپادەکەن یان نە ء. ئیسلامیەکانیش دەزانن هەڵوێستی سوپا لەئاست عیلمانیەتدا چۆنە، هەربۆیە بەردەوام دەیانەوێ ترسیان بڕەوێننەوە. نەجمەدین ئەربەکان دەڵێت:

"بڕواناکەم بەکودەتای سەربازی ڕێ لە" ڕەفاه" بگیرێ تادەسەڵات نەگرێتە دەست. چونکە تورکیا جەزائیر نی‌یە. ئێمە زۆر کودەتای سەربازیمان دیوەو بینیومانە چۆن بووەتە هۆی دواکەوتنی تورکیا. تورکیاش حیزبی ڕەفاه دەناسێت. کێ هەیە نەیەوێت دەئەوەندە بەدەست بهێنێت؟ حیزبی ڕەفاه دەسکەوتەکان دەکات بەدەئەوەندە. لەبەر ئەوە کودەتا هیچ لایەنگرێکی نابێت، نەلەناو سوپاداو نەلەناو کۆمەڵگای مەدەنیشدا. حیزبی ڕەفاه لەڕێی دیموکراسیو بەحەزی گەل و پشتگیریی خەڵك هاتووە".

بەڵام حەسەن مەزارجی بڕواناكات پەیوەندیی "رەفاه" لەگەڵ سوپادا خراپ بێت(سوپاسوپای خۆمانە. ئێمەش دژ بەكودەتاین).

هەندێكیش هەن دەپرسن گەر حیزبی رەفاه بێتە سەرحوكم ئاخۆ هەڵوێستی وڵاتە یەكگرتووەكان دەبێ چی بێت؟ چونكە رەفاه حیزبێكە هەڵوێستی دژایەتیكردنی ئەمریكاو ئیسرائیل دەنوێنێت.

لەم بارەیەوە دوو بۆچوونی ئەمریكایی هەیە:

یەكەم: هەموو بزاوتێكی ئیسلامی بەسەرچاوەی مەترسیو هەڕەشە بۆبەرژەوەندییەكانی ئەمریكا دەزانێتو هیچ شتێك بەرێگر نازانێت لەبەردەم لێدانی سەربازیی ئەو بزاوتانەدا.

دووەم: داوای ئەوە دەكات كەبەوردیو بەسڵەوە مامەڵە لەگەڵ سەركەوتنی بزاوتی ئیسلامی لەتوركیادا بكاتو، بەشێوەیەك كەخزمەتی بەرژەوەندییەكانی ئەمریكا بكات، تائەزموونی ئێران لەتوركیادا دووبارە نەبێتەوە. ئەمریكاش لەمامەڵە كردنیدا لەگەڵ هەندێ رژێمدا كەمۆركی ئیسلامییان هەیە خاوەن ئەزموونە، هەروەكو وڵاتی پاكستانو هەندێ وڵاتی جیهانی ئیسلامی.

"رەفاه" لەهەڵبژاردنەكانی شارەوانی (١٩٩٤)و هەڵبژاردنەكانی نوێنەرانی پەرلەمان (١٩٩٥)داو لەنێو پەرتبوونی گەورەی چەپو راستەكانداو نائومێدیی بەگفتی راستی حوكمڕانو هەرەسی ئایدیۆلۆژیاكانی چەپی دیموكراتدا بردییەوە. بۆیە هەندێ نێوەندی توركی وایدەبینن كەزۆر پێویستە حیزبێكی نوێ یان بەرنامەیەكی نوێی گۆڕانكاری لای حیزبێك لەحیزبەكان بێتە گۆڕێ، بەجۆرێك كەهاوشان لەگەڵ گۆڕانكارییە هەنووكەییەكاندا بڕواتو تێڕوانینێكی نوێ بۆ ئێستاو ئایندەی توركیا بخاتەڕوو، بەشێوەیەك كەدەنگدەرە دوودڵو هیوابڕاوەكان كۆبكاتەوەو، لەهەمان كاتدا بەشێوەیەكی دیموكراسیانە رێ لەتەشەنەكردنی جەماوەریی ئیسلامیەكانو گەیشتنیان بەدەسەڵات بگرێت.

شەڕی سیاسی لەتوركیادا لەنێوان رێبازە راستو چەپو ئیسلامیەكاندا كراوەیەو، سەركەوتنی گەورەش (بەچاوپۆشین لەوەی كێ دەیباتەوە) لەوەدایە كەكێبەركێكە لەچوارچێوەی دیموكراسیدا بمێنێتەوەو، بەدوور لەسەرشانە نەجمەدارو شمشێردارەكانو.. خوێن رشتن.

٢- "ڕەفاه" لەبەردەم ڕووبەڕووبوونەوەی دیموکراسیەتدا

بردنەوەی حیزبی " رەفاه"ی ئیسلامی لەهەڵبژاردنەکانی شارەوانیی تورکیادا لە٢٧ی ئادار/ مارسی ١٩٩٤داو دەستگرتنی بەسەر زۆربەی ئەنجومەنەکانی شارەوانیی شارە گەورەو پارێزگاکانداو، هەروەها بردنەوەی لەهەڵبژاردنەکانی نوێنەرایەتیی پەرلەمان لە٢٤ی ك١/ دیسەمبەری ١٩٩٥دا، دەرگای گفتوگۆی لەسەر واقیعی بزاڤی ئیسلامی لەتورکیاداو ئاسۆکانی پاشەڕۆژی خستەسەر پشت.

گەرچی چاکسازییەکانی ئەتاتورك‌و ئەو کارانەی ئەنجامیدان، گورزێکی توندی لەئیسلام وەشاند وەك سیستمێکی پەرستن‌و کەلتورو ژیان، بەڵام مێژووی تورکیای نوێ دەیسەلمێنێت کەدواتر لەلایەن دەسەڵاتەوە ئەمسەرو ئەوسەرکردنێك هەبووە لەگەڵ تەوژمە ئیسلامییەکاندا، جارێك بەکرانەوە، بەتایبەتیش لەسەردەمی عەدنان مەندریس(لەپەنجاکاندا)و تورگوت ئۆزال (لەهەشتاکاندا)و، جارێکی تریش بەتەنگەتاو کردن‌و راوەدوونان.

بەڵام دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین کەئەو وێنەیەی "رەفاه" خستوویەتیە بەرچاوی دەرەوەی تورکیا، بەوەی کەنوێنەری بزاڤی ئیسلامیی تورکیە، یان چڕکراوەیەتی، بەو وردیە نییە. زۆر بزاوتی ئیسلامیی تریش هەیە لەتورکیادا. کەتیایاندایە ئسوڵی‌ی نەریتگەرایەو لەژیانی سیاسیی راستەوخۆوە دوورە؛ وەکو نوورییەکان‌و سولەیمانیەکان‌و قادرییەکان‌و ئێشکچی‌یەکان‌و هتد..، تیاشیاندایە ئسوڵی‌ی رادیکاڵی‌یە، کەلەم ساڵانەی دواییداو لەژێرکاریگەریی شۆڕشی ئێران‌وڕووداوەکانی بۆسنەو جەنگی دووەمی کەنداودا پەرەیان سەندو، بەڕەسمی دەخرێنە خانەی بزووتنەوە "تیرۆریستەکان"ەوە.

هەربۆیە ئامادەگیی سیاسی‌ی بزوتنەوە ئیسلامییەکان لە گەمەی دەسەڵاتدا لە حیزبی "ڕەفاه"دا کۆبۆتەوە، کەلەبەرنامەو کردەوەو پەیمانەکانیدا پتر بەرجەستەی "ئیسلامی سیاسی" دەکات نەك ئیسلامی ئسوڵی لەچەشنی بەرەی ئیسلامیی ڕزگاریخواز لە جەزائیر یان بزاوتە ئیسلامیەکانی میسرو یان"حیزبوڵڵا" لە لوبنان.

دووهۆکارهەن کەوایان لە "ڕەفاه" کردووە، هەر لەو کاتەوەی "حیزبی رژێمی نیشتمانی" بوو، وەختێ لەساڵی ١٩٧٠دا لەسەردەستی نەجمەدین ئەربەکان وهاوڕێکانی دامەزرا، بەگوێرەی ئەو ڕێسایانەی حیزبە عیلمانیەکان دایانڕشتووە ڕێی گەمەی سیاسی لە وڵاتدا بگرێتەبەر. هۆکاری یەکەم، ئامادەگیی زاڵی سوپایە (ئیدی ڕاستەوخۆ بێت یان لەودیو پەردەوە) لە ژیانی سیاسی داو، خۆدانانی بە پارێزەری ڕژێم وکۆمار ئەمەش بەئاشکرا لەکودەتاکەی ٢٧ی‌ئایار/مایۆی١٩٦٠دا دژ بە عەدنان مەندریس دەرکەوت.

بەڵام هۆکاری دووەم، ئەو ئەزموونی دیموکراسی‌یە پێشەنگە فرە حیزبی‌یەیە کە بە هەڵبژارنەکانی١٩٤٦ دەستی پێکردو ساڵی١٩٥٠ کۆتایی بە دەسەڵاتی حیزبی گەلی کۆماری واتە حیزبەکەی ئەتاتورک هێنا، کەتائێستاش وسەرەڕای سێ کودەتای سەخت هەربەردەوامە (واتە ئەزموونە دیموکراسیەکە)، سووربوونیش لەسەر ئەم ڕەوتە لەلایەن دەسەڵاتێکەوە کەدەیەوێ ببێت بەبەشێك لەخۆرئاوای ئازادو دیموکرات، ڕێی لەوەگرتووە لەدەرەوەی سوپادا ئۆپۆزسیۆن بەمەبەستی گەیشتنە دەسەڵات پەنا بۆ ڕێگای ناڕەوا بەرێت.

بەمجۆرە "حیزبەکان"ی ئەربەکان (ڕژێمی نیشتمانی، سەلامەتی نیشتمانی، ڕەفاه) هەر لە حەفتاکانەوە، لەهەموو هەڵبژاردنەکانی نوێنەرایەتی وشارەوانیدا بەشدارییان کردووەو، بەئەنجامەکانەوە پابەند بوون، بگرە لە کۆمەڵێك حکومەتی ئیئتیلافی‌دا بەشداریان کردووە، لەگەڵ بوڵند ئەجەوید ساڵی١٩٧٤، لەگەڵ سولەیمان دیمیریل ساڵی١٩٧٥و١٩٧٧ ئەربەکان خۆیشی جێگری سەرۆك حکومەت بووە.

ئەگەر چاوێك بە ڕەوتی حیزبی (ڕەفاه)دا بخشێنین هەر لە دامەزراندنیەوە ساڵی ١٩٨٣ تائێستا، دەبینین لەگەڵ هەر هەڵبژاردنێکدا دەنگی زیاتریان بەدەست هێناوە. ڕێژەی ٤,٤٪ لە کۆی دەنگەکان ساڵی ١٩٨٤، بۆ ٧,١ ٪ ساڵی١٩٨٧، بۆ٩,٨٪ ساڵی١٩٨٩، بۆ١٦,٩٪ساڵی١٩٩١و، ١٩,٧٪ لەهەڵبژاردنەکانی شارەوانیدا لە ٢٧ی‌ئادار/مارسی١٩٩٤دا تادەگاتە هەڵبژارنەکانی نوێنەرایەتی ٢٤ی‌ك١/١٩٩٥ کە ڕەفاه بە ڕێژەی ٢١,٧٪ پلەی یەکەمی بەدەست هێنا، ئەمەش ڕێژەیەك بوو کەهیچ حیزبێك لە حیزبەکانی دی بەدەستیان نەهێنا.

بیرمەندی ئیسلامی تورک عەلی بولاج دەڵێت هەڵوێستە عیلمانیەکانی دەستەبژێرە کۆمارییەکان کە لە بارو دۆخی بەر لە حەفتاکاندا باڵیان بەسەر کۆمەڵگای سیاسیدا کێشابوو، هۆکارێکی بنەڕەتی بوو کە پاڵی بەبەشێکی زۆری موحافەزەکارە ئاییندارەکان کرد، ئەوانەی دەیانەوێ لە کۆمەڵگادا ڕۆڵیان هەبێت، کە لایەنی تەوژمە ئیسلامییەکان بگرن و لە سەروو هەمووشیانەوە"ڕەفاه".

هاوتەریب لەگەڵ ئەم توێژە عیلمانیەیە سیاسی‌یەدا، چینێکی ئابووری پێکهات کە سوودی لە بونیادی نوێی دەسەڵات وەرگرت و گۆڕا بۆ"چینی دەوڵەمەندان"و دواتر بوو بەکۆسپێك لەبەردەم موحافەزەکارو ئاییندارە خاوەن پیشە بچووکەکان وبازرگانە تازەکاندا، ئەوانەی لە لادێوە دەهاتن بۆ شار. هەربۆیە هەموو ئەوانە لایەنی "ڕەفاه"یان گرت.

لەهەمان چوارچێوەدا، کۆمەڵێك هێزی کۆمەڵایەتیی نوێ دەیانەوێت لە بوارە جۆراوجۆرەکانی ژیاندا بەشداربن، وەکو بوارەکانی سیاسەت و بازرگانیو ئابووریو ڕۆشنبیریو پەروەردەو هونەرو تەندروستیو وەرزش. بەڵام ئەم هێزانە دەیانەوێ لەهەمان کاتدا کەسێتیی ئیسلامیانەی خۆشیان بپارێزن. هەروەها ئەم هێزانە هەروەکو پرۆتستانتەکان لە خۆرئاواو، شیمۆنتۆییەکان لە ژاپۆن، وای بۆ دەچن کە ئیسلام هۆکارێکی بنەڕەتی‌یە بۆ گەشە سەندن. ئەمانەش دەنگیان بۆ ڕەفاه دا.

ژنە نووسەری ئیسلامی ئەمینە شینلیك جەخت لەسەر ئەم مافی بەشداربوونە دەکاتەوەو دەڵێت: (ئەم دەوڵەتە هی ئێمەشە. ئێمەش مافی بەشداربوونمان هەیە تیایدا) لەم ڕووەشەوە تەواوی حوکمەکان تاوانبارەکات بەوەی لێبوردنیان نەبووەو مافی توێژە ئیسلامیەکانیان خواردووە، تەنها حوکمی ئۆزال نەبێت.

بەرامبەر بەمەش، کەسانێك هەن کەئۆباڵی گەشەسەندنی تەوژمی ئیسلامی دەخەنە ئەستۆی عیلمانی لەتورکیادا، بەڵام لەگۆشەنیگایەکی ترەوە. هەندێ حیزبی عیلمانی بەمەبەستی بەلای خۆدا ڕاکێشانی دەنگە ئیسلامیەکان ڕێ‌یدا پەیمانگای مەشقی ئیمامی مزگەوتەکان بکرێتەوەو، هەروەها پەیمانگاو خولی تر بۆخوێندنی قورئانو زانستەکانی قورئان بە جۆرێك ژمارەی قوتابیەکانی گەیشتووەتە چوارسەد هەزار. ئەمانەش بە هۆی ئەو بڕوانامانەوە کە وەریانگرتووە توانیویانە خۆیان بخزێننە ناو وەزیفەکانی دەوڵەتەوەو لە بوارەکانی سوپاو پۆلیسو دادوەریو

ئەندازیاریو مامۆستاییدا دەست بەکاربن و رۆڵێکی کاریگەریان لەسەر دەوروپشتی خۆیان هەبێت.

سەرباری ئەم هۆکارانە کە پەیوەندییان بە بونیادی سیستمی عیلمانیو نوێنەرانیەوە هەیە لە تورکیاداو یاریدەی نەشونمای تەوژمە ئیسلامیەکانیان داوە، مەیلی ئەو کەسانەی دەنگ بۆ ئەم تەوژمانە دەدەن لەو بارودۆخانەدا توندتر دەبێ کە تیایدا هەڕەشە لە قەوارەی تورکی دەکرێ. چونکە تورکیای کۆماری میراتگری بەهێزترین و دوا ئیمپراتۆریەتی ئیسلامیەیە.

مێژووی کۆماریش تەواوکەری مێژووی ئەو ئیمپراتۆریەتەیە. ململانێی خۆرئاواش لەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیدا جیانەبوو لە ململانێی لەگەڵ ئیسلامدا.تائێستاش ئەو(خۆرئاوا)لە ئاستی قووڵیدا لەم روانگەیەوە مامەڵە لەگەڵ تورکیای کۆماریدا دەکات. زەقترین نموونەش بۆ ئەوە هەڵوێستی لە بوونە ئەندامی تورکیا(ی موسڵمان)لە یەکێتیی ئەوروپایی(مەسیحی)دا. وەختێ قەیرانی بۆسنەو ململانێ لەسەر قەرەباغ و کێشەی کوردو ئەو زیانانەی تورکیا کە دوای جەنگی دووەمی کەنداو کردنی و قەرەبوو ناکرێتەوە، هاتنە پێشەوە، ئەوەیان خستەوە بیری دەنگدەری تورك کە وێڕای تەمەنی پەنجا ساڵەی عیلمانیەت لە تورکیادا، وەکو موسڵمانێك هەر جێی هەڕەشەیە.

جگە لەمانە، ئەو هەنگاوانەی لەمەڕ ئازادبوونی ئابووریەوە هەر لەسەرەتای هەشتاکانەوە تۆرگوت ئۆزال دەستی پێکردن و تا ئێستاش بەبەهێزی ماونەتەوە، لەگەڵ"بڕیارەکانی ٥ی نیسان/ئەپریل"کە سەرۆك حکومەتی پێشوو تانسۆ چیللەر دەریکردن، جیاوازی کۆمەڵایەتییان لە نێوان دەوڵەمەندەکان و هەژارەکاندا زیاتر کرد و، دێهاتیەکانی وا لێکرد لە لادێوە بۆ شار وروژم بهێنن و زۆربەیەکی کڵۆڵ پێك بێت کە دەنگ بە"رەفاه"بدات.

هەروەها بەڕای ئێمە، سێ هۆکاری سەرەکی هەن کە یارمەتیی گەشەسەندنی تەوژمی ئیسلامیەکان لەم ساڵانەی دوایی لە تورکیادا دا:

یەکەم: هەرەسی ئایدیۆلۆژیای سۆشیالیزم پاش هەرەسی یەکێتی سۆڤێت و ئۆردوگای شیوعی. بەمجۆرە لە تورکیاشدا چەپەکان ئامادەیی خۆیان لەدەست دا وەکو ئاڵتەرناتیڤێك بۆ حیزبە راستەکان و نوێنەری ستەم و رەنجی توێژە هەژارو

ڕەنجدەرەکان و مەسەلەکانیان. هەربۆیە"ئالای ئومێد" چووە دەستی هێزەکانی تری ئۆپۆزسیۆن و بە تایبەتیش حیزبی ڕەفاە کە هەر زوو دروشمەکانی چەپی قۆستەوەو ناوی "ڕژێمی دادپەروەر"ی لەبەرنامە سیاسیەکەی خۆی نا. لەم ڕووەشەوە هەندێ هۆکاری تری یاریدەدەر هەبوون وەك: خراپەکاری و دزی و بەرتیل و دەوڵەمەندبوونی سەرانی حیزبە حوکمڕانەکان و، ئەو هەرەسە ئابووری‌یە ترسناکەی لەسەرەتای ساڵی ١٩٩٤دا ڕەنگی دایەوە.

دووەم: گۆڕانکارییە پەیوەستدارەکان بە کێشەی کوردەوەو پتر کەرت کەرت بوون هەر لەساڵی ١٩٨٤ەوە تائێستا، ئۆبالی ئەمەش لە ئەستۆی حیزبە دەسەڵاتدارەکاندایە. لەکاتێکا حیزبی ڕەفاە داوا دەکات دوور لە ڕێگەی سەربازی و لەسەر بناغەی "برایەتیی ئیسلامی" کێشەی کورد چارەسەر بکرێ، گەرچی سروشتی ئەم "برایەتی"یە روون ناکاتەوە، ئایا دانپیانانە بە مافی ڕۆشنبیری یان سیاسی‌ی کورددا، ئەم هەڵوێستەی "ڕەفاە" وای لە بەشێکی زۆری کوردەکان کرد دەنگ بۆ حیزبی "ڕەفاە"بدەن.

هۆکاری سێیەم: پەیوەندیی بەکێبەرکێی ئێران و سعودیەوە هەیە لەسەر ئیسلامیەکانی ناو توركیا. شۆڕشی ئیسلامی لە ئێران هەر لەساڵی ١٩٧٩ ەوە بە وێستگەیەکی گرنگ دەژمێردرێ لەمێژووی بزاڤە ئیسلامیەکاندا لە تورکیادا. "ڕەفاە" سوودی لەو یارمەتییانە بینیوە کە ئەو دوو دەوڵەتە پێشکەشیان کردووە. گەرچی لەنێو تورکیادا "ڕەفاە" بە "حیزبێکی سعودی" لەقەڵەم دەدرێ، بەڵام هەڵوێستەکانی ئەربەکان دژ بە ئەمریکا لەگەڵ ئەم سیفەتەدا کۆك نی‌یە. ئەمەش مایەی سەرسوڕمانە لەوەی ئایا هێڵی ڕاستەقینەی ئەربەکان چی دەبێت کاتێ دەسەڵاتی گرتە دەست؟ پاشان ئەربەکان لەزیاتر لەبۆنەیەکدا دژی ئەو شاڵاوانە وەستاوەتەوە کە نێوەندە عیلمانیەکان بردوویانە سەر ئێران.

دواجار نابێ ئەوەمان لەیادبچێت کە "ڕەفاە" حیزبێکە دیسپلینی تیایە، تەشەنە دەکات و پڕوپاگەندەی بەهێزەو ئەندامانی ئافرەتی زۆرە و ئەمانەش بوونەتە هۆی ئەوەی دەنگی زیاتر بەدەست بهێنێت.

ئایا پاشەڕۆژی "ڕەفاە" لە تورکیادا چی‌یە؟

پاشەڕۆژی "ڕەفاە" لەسەر ئەوە وەستاوە تاچەند دژایەتیی ئەو هۆکارانە دەکات کە دژی کاردەکەن، چ لەسەر ئاستی بنکە حیزبی‌یەکەی و چ لەسەر ئاستی ڕەفتاری لەگەڵ ڕژێمی سیاسی‌ی حوکمڕاندا.

"رەفاه" لەبەردەم جەماوەرەکەیدا بەرپرسیارە لە بەجێهێنانی ئەو بەڵێنانەی مۆرکی ئیسلامییان بەخۆوە گرتووە، وەکو دروستکردنی مزگەوت بەتایبەتیش لەمەیدانی "تەقسیم"دا لە ئەستەموول و، قەدەغەکردنی مەی و، داخستنی شوێنە رەسمییەکانی رابواردن. جێبەجێکردنی ئەم بەڵێنانەش کە لە هەڵمەتی هەڵبژاردنەکاندا وەکو دروشم بەرزی کردبوونەوە، پێویستە بۆ رووبەڕووبوونەوەی رەخنەکانی ئەو گروپە ئیسلامییە رادیکاڵانەی کە "رەفاه" بە حیزبێکی ئیسلامی نازانن.

هەروەها "رەفاه" دەبێ بەسەختی لە دەزگاکانی شارەوانیدا بۆ رێگرتن لە بەرتیل و دزی کاربکات و دەرفەتی کار بۆ ئەو توێژە هەژارانە پەیدابکات کە دەنگیان بۆی داوە. ئەم پرۆژە "بچووک"انەش نابێتە هۆی فەرامۆشکردنی پرۆژە "گەورە"کانی نێو شارەکان، کە هەموو توێژەکان دەگرێتەوە. پشتگیریی داراییش لەدەرەوە بۆ جێبەجێکردنی ئەم پرۆژانە یاجێبەجێنەکردنیان رۆڵێکی کاریگەر دەبینێت و بەمە خەڵکی سەرکەوتن بۆ رەفاه تۆماردەکەن لە بەرێوەبردنی شارەوانیەکاندا و، هەر ئەمەش هۆیەك بوو لە هۆیەکانی زیاد بوونی جەماوەری و بردنەوەی لە هەڵبژاردنەکانی نوێنەرانی ساڵی ١٩٩٥ دا.

لەسەر ئاستی پەیوەندیش لەگەڵ رژێمی سیاسیدا، "رەفاه" لە سەرێتی وێنەی خۆی وەکو حیزبێك بسەپێنێت کە لە چوارچێوەی ئەو رژێمەدا کاردەکات و دەبێتە بەشێك لێی و، بە هەڵبژاردن دێتە سەر حوکم و هەر بە هەڵبژاردنیش دەڕوات.ئەگەر "رەفاه" بتوانێ ئەو وێنەیە بسەپێنێ؛ گەورەترین سەرکەوتن بەدەست دەهێنێت. چونکە پێچەوانەکەی ئەمە دەبێتە دووا بارەکردنەوەی ئەزموونی جەزائیرو کۆنترۆڵکردنی دەسەلات لەلایەن سوپاوە،بەرلەوەی بکەوێتە دەستی حیزبێکەوە کە پێشوەخت بەوەتاوانبار کراوەکە بەشێوەیەکی دیموکراسیانە دێتە سەرحوکم تادیموکراسی لەناوبەرێت. لەم چوارچێوەیەشدا واپێناچێت "رەفاه" بەکەفوکوڵ بێت تا چۆنێتیی پرۆژەکانی و بەرنامەکانی لەسەر ئاستی سیاسی و بونیادی رژێم روونبکاتەوە. جگە لەوەی وەکو سیاسەتی دەرەوەی بانگەشە بۆ بوون بە بەشێك لە جیهانی ئیسلامی دەکات(دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکانی ئیسلام و بازاڕی هاوبەشی ئیسلامی و، سندوقی دراوی ئیسلامی و، پەرلەمانێکی ئیسلامی بۆ بەرگری و

ڕێکخراوێکی ڕۆشنبیریی ئیسلامی) نووسەری ئیسلامی فەهمیقورو وای بۆ دەچێت کە"ڕەفاه" تائێستا بیری لەوە نەکردۆتەوە گەر دەسەڵاتی گرتە دەست چۆن بنەماکانی دابڕێژێت. لەکاتێکا دەگوترێ کەبەشێك لەوەی ئێران وسعودیە پراکتیك دەکات، هەندێکی دی دەڵێن نەئەمیان ونە ئەویان دەبێ، بەڵکو بەپێی بارودۆخی تایبەتی تورکیا خۆی دەگونجێنێ. نووسەرێکی وەکو رۆشین چاکریش دەڵێت بەرنامەی"ڕەفاه" (شتێکی لەئیسلام وشتێکی لە سەرمایەداری وشتێکی لە سۆشیالیزم تیایە بگرە لەهەندێ جێدا بەحاڵ ئیسلام دەبینینەوە). هەندێکیش "ڕەفاه"بەوە تاوانبار دەکەن لەنیازە کردەییەکانیدا شێوازی"ئەلتەقیە – التقیە"ی گرتۆتە بەرو، وەختێ دەسەڵاتی گرتە دەست ئینجا بەرنامەکەی"شەریعەتی تەواوی ئیسلام" دەخاتە ڕوو.

بەڵام ئەم ڕایە زێدەڕۆیی تیایە چونکە"ڕەفاه" جگە لە ئاییندارەکان، ئەوانەش دەگرێتە خۆی کە بایەخی پێ دەدەن، بائاییندایش نەبێ. بەڵکو دوای ئەوەی بایەخێکی سەیر بەچیللەر درا وەکو ئافرەتێکی جوان، ئەربەکان لەنێو هاژوهووژی ڕاگەیاندندا بڕیاریدا دکتۆرێکی ئافرەتی جوانی سفوور بخاتە ڕیزی حیزبەوەو بەڕاگەیاندن بڵێ کە ئەمەش"چیللەری ڕەفاه"ە.

لایەنێکی تری پاشەڕۆژی حیزبی"ڕەفاه" بە گۆڕانکارییەکانی مەسەلەی کوردەوە بەستراوەتەوە. چونکە دۆزینەوەی چارەسەرێکی ئاشتیانە بۆ ئەم کێشەیەو ڕێگەدان بەکوردەکان حیزبی خۆیان دابمەزرێنن، دەبێتەهۆی ئەوەی "ڕەفاه" لە زۆر دەنگی کوردی بێبەش بکاتو بنکەیەکی جەماوەریی گەورەی لەدەست بچێت کەناوچە کوردنشینەکانە.

دەوڵەتی تورکیش زۆرباش دەرکی بە فاکتەری کوردی لە سەرکەوتنەکەی دوایی"ڕەفاه"دا کردووەو، چیللەر بەئاشکرا گوزارشتی لەوە کردووەو وتویەتی ئەمە ڕێکەوتنێکە (لەنێوان جوداخوازەکان ولایەنگرانی شەریعەت بۆ فەوتاندنی کۆماری عیلمانیی تورکیا).

پاشان حیزبی "ڕەفاه"ی سوننی ناتوانێ سیستمێکی شەریعەتی تایبەت بەخۆی بسەپێنێ؛ بەبێ ئەوەی بوونی(٢٠)ملیۆن عەلەوی ڕەچاو بکات کەبنکەی پتەوی حیزبە عیلمانیەکان پێکدەهێنن و، لەژێر فشاری سەرۆکایەتیی کاروباری

ئاییني(سوننی)دا بێبەشن لەوەی کە نوێنەرایەتی بکەن و وەکو مەزهەبێك یان ئایینێك دانیان پیابنرێ.

ململانێی سەرەکی دەکەوێتە نێوان"ڕەفاه"و حیزبە عیلمانیەکانەوە، بەڵکو دەکەوێتە نێوان"ڕەفاه"و سوپاوە. لەبەرئەوەی حیزبە عیلمانیەکان لەتورکیادا دەقاودەق ئەو مانایە لە خۆ ناگرن، بگرە گەلێ ڕێبازی ئیسلامییان لەخۆگرتووە، حیزبی نیشتمانی دایك لەسەردەمی ئۆزال دا نموونەیەکی زیندووە بۆ ئەوە(هێزە ئیسلامیەکان لەناو نیشتمانی دایك دا جیابوونەوە دوای ئەوەی مەسعود یلماز لە پاییزی ١٩٩٢دا بەسەر باڵی ئۆزال دا سەرکەوت). بەڵکو مەسعود یلماز خۆی لە ٣٠ی ت١/ئۆکتۆبەری١٩٩٣دا وتویەتی:(ئایین ئەدگارێکی سەرەکیی کەسێتیی نەتەوەیی تورکە). هەروەها شتێکی سەیرە کەهەندێ لەنوێنەرانی حیزبەکەی (تانسۆچیللەر) واتە حیزبی(ڕێگای ڕاست) پێشنیازیان کرد سەرلەنوێ مزگەوتی ئایاسۆفیا بۆ خوا پەرستی بکرێتەوە. چیللەر خۆیشی ماوەیەك لەمەوبەر وتی"ئێمە خاوەنی کەلەپووری ئیسلامیی خۆمانین" ڕۆژنامەوان جەنگیز چانداریش دەڵێت: ئیسلام لە تورکیادا بەتەنها ئایینێك نییە، بەڵکو"شوناس وکەسێتیی و کەلتوورە".

هەر جووڵەیەکی ئەو "تاقە دەزگایەی کەنەکەوت و دەبێ بەبەهێزییەوە بیپارێزین" -هەروەکو لێپرسراوێکی سەربازی تورك دەڵێ- بەندە بەوەوەی تاچەند عیلمانیەت دەکەوێتە ژێر گوشارەوە، مادامەکی شتەکانیش لەچوارچێوەی شەرعیەتی ئێستای ڕژێمی سیاسیی و حقوقیدا ڕوودەدەن، سوپا هەر دوورە پەرێز دەبێت.؟ هەربۆیە دەکرێ بڵێین کە گۆڕانکارییەکان لەتورکیادا بۆ ئابلۆوقەدانی "مەترسیی ئیسلامی" بەدوو ئاراستەدا دەڕوات: دروستکردنی ئاشوب و ئاژاوە لەلایەن ئەو هێزانەوەی دژایەتیی بزاڤی ئیسلامی دەکەن بەو مەبەستەی هەلومەرجێکی لەبار بۆکودەتایەکی سەربازی فەراهەم بێ و بەبیانووی پاراستنی یاساو ڕژێمەوە، یاخود هەوڵدان بۆ گۆڕینی سیستمی هەڵبژاردن بەجۆرێك کەبەشێوەیەکی دیموکراسیانە"رەفاه" بیدۆڕێنێ، وەکو ئەنجامدانی دوو خولی دەنگدان بەشێوەیەکی وەها هەر پاڵێوراوێکی رەفاه لەخولی یەکەمدا دەرچوو؛ نەهێڵرێ لەخولی دووەمدا دەربچێت، ئەوەش لەڕێی تەواوی حیزبە عیلمانیەکانەوە. ئەگینا "رەفاه" بەبەردەوامبوونی ئەم بارودۆخەی ئێستا سەرکەوتن دوای سەرکەوتن بەچنگ دێنێت.

لەگەڵ ئەوەشدا لەنێوان هەڵبژاردنی کودەتای سەربازی کە وڵات دوچاری جەنگی ناوخۆ دەکات‌و، ترس لەزاڵبوونی ئیسلامیەکاندا، لەسەر کۆمەڵگای مەدەنیی توركیا پێویستە هەنگاوی پەلە بۆ چەسپاندنی دیموکراسی بنێ. لەبەر ئەوەی دیموکراسیەتیش لە تاقیکردنەوەیدا لەبەردەم"رەفاه"دا سەرکەوت، بۆیە لەسەر هێزەکانی کۆمەڵگا (کەسوپاش دەگرێتەوە) پێویستە رێ بدەن تا(رەفاه)یش رووبەڕووی تاقیکردنەوەی دیموکراسی ببێتەوە. خۆگەر "رەفاه" توانیی بەرەو رووی سەختی‌یەکان بێتەوەو تەرزی ژیانی رۆژانەی عیلمانیەکان بپارێزێ، ئەوا مانای وایە ئیسلامیەکان لەتورکیادا توانیویانە شێوە دەسەڵاتێکی نوێ بهێننە گۆڕێو، تورکیاش توانیویەتی شێوە دەسەڵاتێکی نوێ (کەرەهەندێکی ئیسلامیانەی هەیە) بۆدیموکراسی بدۆزێتەوە. بەرپرسیارێتیی واڵا کردنی ئەزموونی دیموکراسیش لەتورکیادا بەڕووی ئاسۆو رەهەندی نوێدا، لەئەستۆی تەواوی هێزەکانی کۆمەڵگای تورکیدایە، نەك بەتەنها (رەفاه)و، ئەزموونی ئەوانیش شایانی ئەوەیە دەرفەتی بۆتاقیکردنەوە پێ بدرێ، چونکە ئەگەر "رەفاه" بەزۆر " دوور بخرێتەوە" ئەنجامەکان خراپتر دەبن.

٣- هەڵبژاردنەكانی ١٩٩٥و تەڵەزگەی رژێم

گرنگترین هەڵبژاردنی نوێنەرایەتی لەتوركیادا ئەوەبوو كەلە٢٤ی ك١/دیسەمبەری ١٩٩٥دا ئەنجامدراو، قورسترینیشیان بوو. بەڵام ئەنجامەكانی پڕ دەلالەت بوون، لەبەر ئەوەی "گەوهەر"ی ئەو ململانێ بەردەوامەی خستەڕوو كەهەر لەدامەزراندنی كۆماری عیلمانیی توركیاوە ساڵی ١٩٢٣ بەتەرزو شێوەی جیاجیا خۆی نواندووە. دەتوانین بڵێین كەهەر بەڕاگەیاندنی ئەنجامەكان رووبەڕووبوونەوەی یەكلا كەرەوەو توندوتیژ لەنێوان هەردوو تەوژمی ئیسلامیو عیلمانیدا دەستیپێكرد.

نەخشەی پەرلەمانی نوێو دیمەنی سیاسیی پاش راگەیاندنی ئەنجامەكان بەشێوەیەكی روونو بێ هاوتا ئەوراقەكانی خستەڕوو. هێزە حیزبیەكانی چەپو راست لەئاست ئەم بردنەوەیەی "رەفاه"دا واقیان وڕماو لەوانەیە هیوایان خواستبێت رەفاه هەموو دەنگەكان بەدەست بهێنێ تاسوپا دەستی بخستایەتە كارەكەوەو هەرزوو لەو هەڵوێستە ناخۆشە ئەوانی رزگار بكردایە. سەركردەكانی راستەكان چەند ئاواتیان دەخواست هەردوولایان پێكەوە زۆرینەی دەنگیان بەدەست بهێنایەو ناچارنەبونایە لەگەڵ یەكێك لەو دووحیزبە چەپە یان هەردووكیاندا لەپەرلەماندا ئیئتیلافیان دروست بكردایە. تارەفاه لەلایەك نەبووایەو ئەوەی لەپەرلەمانیشدا ماوەتەوە لەلایەكیتر. تازە بوار بۆمانۆڕ یا"فڕوفێڵ" نەما لەشێوەی ئەو ململانێیەی كەبەڕێوەیە. شەڕەكە دەستی پێكرد، وەك ئەوەی تەواوی ساڵانی بگرەو بەردەی رابردوو بە درێژایی دەیان ساڵ تەنها مەشقو پەراوە بووبێت بۆ ئەم "سەعاتی سفر"ە. كەسیش بایەخی ئەنجامەكانی ئەو هەڵبژاردنە نازانێ پاش ماوەیەكی درێژ نەبێ، توركیاش كۆمەڵێك كتوپڕیی "قورس" چاوەڕێی دەكات كەبۆ یەكەمجار لەماوەی حەفتا ساڵدا رەوتی كۆماری دادەڕێژنەوە.

شێمانەی بەهێزی بردنەوەی حیزبی"رەفاه"ی ئیسلامیو دەرچوونی لەهەڵبژاردنەكاندا بەپلەی یەك، بووبە"واقیعێكی گەورە" لەسەر ئاستی رێژەی ئەو دەنگانەی بەدەستی هێنان، یان ئەو كورسیانەی لەپەرلەماندا چنگی كەوتن، "رەفاه"

ڕێژەی ٢١,٣٢ لەسەدای هێنا، کەدەکاتە شەش ملیۆن دەنگ، کەبەکەمتر لەدووخاڵ پێش حیزبی "نیشتمانی دایك" کەوت کە١٩,٦٦ لەسەدای بەدەستهێناو جیاوازیی دەنگیان نیو ملیۆن بوو. بەڵام حیزبی "ڕێگای ڕاست" پلەی سێیەمی بەدەستهێنا بەڕێژەی ١٩,٢٠ لەسەداو حەوسەدهەزار دەنگی کەمتر بوو لە"رەفاه". حیزبی "چەپی دیموکرات"یش ١٤,٦٥ لەسەداو حیزبی"گەلی کۆماری"یش ١٠,٧١ یان لەسەدا بەدەستهێنا.

گومان لەوەدا نییە کە"ڕەفاه" سوودێکی زۆری لەو پارچە پارچە بوونانە بینی کەلەناو ڕاستو چەپەکاندا ڕوویدا تالەهەڵبژاردنەکاندا پلەی یەکەم بەدەست بهێنێت. بەڵام ناشکرێ بردنەوەی "ڕەفاه" بۆئەم تاقە هۆکارە بگەڕێنینەوە. لەبەرئەوەی بەبەراورد لەنێوان ڕێژەی ئەو دەنگانەی ڕاستو چەپ لەهەڵبژاردنەکانی ١٩٩١دا بەدەستیان هێناو لەنێوان ئەوەی لەم هەڵبژاردنەی دوایی‌دا ڕوویدا، گۆڕانێکی ئاشکراو دیار لەڕای گشتیی توركیدا دەبینینەوە کەلەسەر حیسابی پاشەکشێی حیزبە ڕاستو چەپەکان بەبەرژەوەندیی تەوژمی ئیسلامیدا شکاوەتەوە.

ڕاستەکان کەلەهەردوو حیزبی"ڕێگای ڕاست"ونیشتمانی دایك کە لە ساڵی ١٩٩١دا ٥١ لەسەدیان هێنا بوو؛ لەم هەڵبژاردنانەی دواییدا ٣٩ لەسەدیان هێنا واتە ١٢خاڵ کەمتریان هێنا، کەئەمەش دەکاتە پێنج یەکی هێزی پێشووی. حیزبی "ڕێگای ڕاست" بەتەنیا خۆی ٧خاڵ کەمتری هێنا. لەساڵی١٩٩١دا ٢٧لەسەدی هێنا، کەچی لەم هەڵبژاردنانەدا١٩,٢٠ لەسەدی هێنا، کەدەکاتە چواریەکی هێزی پێشووی. حیزبی"نیشتمانی دایك"یش چوار خاڵ گەڕایە دواوە، لە٢٤ لەسەدا ساڵی١٩٩١ بۆ١٩,٦٥ لەم هەڵبژاردنانەی دواییدا، کەدەکاتە شەش یەکی هێزی پێشووی. لەسەر ئاستی بەرەی چەپیش ئەم پاشەکشێیە بەدی دەکەین، ئەوەبوو هەردوو حیزبی"چەپی‌دیموکرات"وحیزبی"گەلی کۆمەڵایەتیی دیموکرات"(کەئێستا حیزبی گەلی کۆماری‌یە)ساڵی١٩٩١ ڕێژەی٣١ لەسەدای دەنگەکانیان بەدەستهێنا، بەڵام لەم هەڵبژاردنانەی دواییدا ئەو ڕێژەیە بووبە ٢٤لەسەدا، واتە حەوت خاڵ کەمتر، کەدەکاتە ی هێزی پێشووی. گەر حیزبی""چەپی دیموکرات"" پێشکەوتنێکی بەدەستهێنابێت، لە١٠,٨ لەسەدا ساڵی١٩٩١بۆ١٤,٦٥ ساڵی١٩٩٥، ئەوا حیزبی"گەلی‌کۆماری"هێزی بوو بەنیوە لە٢٠,٨ لەسەدا ساڵی١٩٩١بۆ ١٠,٧١ ساڵی١٩٩٥.

بەرامبەر بەمانە، بەتەنها حیزبی"ڕەفاه"پەیتا پەیتا پێشکەوتنی بەدەست هێناوە، نەك هەر لەساڵی١٩٩١ەوە بەڵكو هەر لە هەڵبژاردنەكانی گشتی‌ی شارەوانی‌یەوە لەساڵی١٩٨٩دا كەڕێژەی٩,٨ لەسەدای بەدەستهێنا، پاشان ڕێژەی ١٦,٩ لەساڵی ١٩٩١دا(كەهاوپەیمان بوو لەگەڵ حیزبی بزاڤی نەتەوەیی ڕاستڕەو حیزبی دیموكراتی ڕیفۆرمكار)ئینجا ڕێژەی ١٩,٠٧ لە هەڵبژاردنەكانی شارەوانی‌دا ساڵی١٩٩٤ وڕێژەی ٢١,٣٢ لەسەدا لەدوا هەڵبژاردندا. واتە لەنێوان ساڵانی١٩٨٩و١٩٩٥داهێزی بووبە دوو ئەوەندە زیاتر. جائەگەر ئەم پێشكەوتنەی"ڕەفاه"لەم ساڵانەی دواییدا بكەین بە پێوانەیەك بۆهێزی پاشەڕۆژی، دەگەینە ئەو بڕوایەی كە ڕەفاه وەكو هێزێكی بنەڕەتی‌وقورس لە هاوكێشەی ناوخۆدا زیاتر خەڵك لەدەوری خۆی كۆدەكاتەوەو ئامادەگی‌ی سیاسیش بەهێزتر دەبێت.

لێرەدا نەخشەی تەشەنەكردنی حیزبی‌ی"ڕەفاه"لە ڕووبەری توركیادا كۆمەڵێك واتای گرنگ بەدەستەوە دەدات. ئەنجامەكان ئەوەیان پیشان دا كە"ڕەفاه" لەوناوچانەدا كە دەسەڵاتێكی ئەوتۆی تیانەبووە ئەنجامی گرنگی بەدەستهێناوەو تیایاندا بڵاوبۆتەوە، وەكو ئەو پارێزگایانەی دەكەونەسەر كەنارەكانی دەریای ئیجەو دەریای ناوەڕاست. هەروەها سەرەڕای ئەوەی كەحیزبی"دیموكراتی گەلی"(كوردی) زۆرینەی دەنگی ناوچەكانی باشووری خۆرهەڵاتی بەدەستهێنا كە زۆربەی دانیشتووانی كوردن، بەڵام تاقە حیزبێك كە بەرامبەری وەستایەوەو بەجیاوازی‌یەكی زۆریشەوە لەگەڵ ئەو حیزبانەی پلەی سێ‌یەمیان لەم ناوچانەدا بەدەستهێنا حیزبی"ڕەفاه"بوو، خۆگەر ئەو حیزبە كوردی‌یە نەچووایەتە ناو پرۆسەی هەڵبژاردنەكانەوە، ئەوا زۆربەی ئەو دەنگانەش لە ناوچە كوردنشینەكاندا دەبوون بەهی "ڕەفاه"،وەك چۆن لەساڵی ١٩٩٤دا ئەمە ڕوویدا. جگەلەمە گەر بڕوانینە ئەو دەسەڵاتە ڕەهایەی كە"ڕەفاه" لە پارێزگاكانی ناوەڕاستی ئەنادۆڵ و باكووریدا هەیەتی‌و، بەسەر هەردوو شاری ئەنقەرەو ئەستەموولدا زاڵە، ئەوا دەتوانین بڵێین كە"ڕەفاه" بەپێچەوانەی تەواوی حیزبەكانی ترەو، لەناوچە توركنشینەكاندا، بەجیاوازیی ئیتنی‌و مەزهەبی‌و ئاستی ئابوورییانەوە ئامادەگیەكی بەهێزی هەیە. بۆیە نەجمەدین ئەربەكان هەر زوو ڕایگەیاند كە بەتەنها حیزبەكەی ئەو دەتوانێ سیاسەتێك پیادە بكات كە هەموو وڵات كۆبكاتەوەو چارەسەری هەموو كێشەكانی بكات.

هەروەها هەڵبژاردنەکان لەتوانایدا نەبوو سەرکردایەتی لەبەرەی ڕاستدا بەلایەکدا بخات. ئەو کێبەرکێ توندوتیژەی لەنێوان سەرکردەی "نیشتمانیدایك" مەسعود یڵمازوسەرکردەی"ڕێگای‌ڕاست" تانسوچیللەردایە؛ لەوانەیە گەر حکومەتێکی ئیئتیلافیش پێکبهێنن؛ هەر بەردەوام بێت. لەشتە سەیرەکانیش ئەوەیە کە"نیشتمانی دایك"کە لە ڕێژەی سەدیی دەنگەکاندا بەسەر "ڕێگای‌ڕاست"دا زاڵبوو، بەجیاوازیی ٠,٤٦ لەسەداو نزیکەی دووسەد هەزار دەنگ، لەکورسییەکانی پەرلەماندا کەمتری هێنا، ئەویش بەگوێرەی سروشتی ئەو یاسای هەڵبژاردنەی کەئێستا لە تورکیادا پیادە دەکرێ. ئەوەبوو نیشتمانیدایك١٣١ کورسیی بەدەستهێنا، بەرامبەر١٣٥ کورسی بۆ"ڕێگای‌ڕاست" هەربۆیە هیچ یەکێك لەو دوو سەرکردەیە ناتوانێت لافی ئەوە لێبدات کە دەنگدەر وەکو سەرکردایەتی ڕاست هەڵیبژاردووە. گەرچی چیللەر دواتر ئاماژەی بۆ ئەوەکرد کە حیزبەکەی بەتەنیا چووەتە هەڵبژاردنەکانەوە، بەڵام"نیشتمانیدایك"لەگەڵ حیزبی"یەکێتی مەزن"دا هاوپەیمان بووە کە سەرۆکەکەی موحسین یازجی ئۆغڵوە. واتە ئەگەر ئەو دەنگانە لابدەین کە حیزبی"یەکێتی‌مەزن" بەدەستی هێناوە، ئەوا ئەو ڕێژەیەی کە"نیشتمانیدایك"بەدەستی هێناوە کەم دەبێتەوەو، لافلێدانەکەی چیللەر کە سەرکردایەتی ڕاست بەهی خۆی دەزانێت، ڕاست دەردەچێت.

بەپێچەوانەی ئەم "یەکسانی"یە لەبەرەی ڕاست دا، بولند ئەجەوید سەرۆکی حیزبی چەپی "دیموکرات" سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەستهێنا کەبەدرێژایی ١٥ساڵە ئەمە یەکەمجارە سەرکەوتنێکی وەها بەدەست بهێنێت وسەرۆکایەتی چەپی کۆمەڵایەتی بپچڕێت، ئەمەش لەسەر حیسابی پاشەکشێی دەنگەکانی حیزبی"گەلی کۆماری"کە شتێك زیاتر لەو ڕێژەی لەسەدا دەیەی هێنا کە بۆچوونە ناو پەرلەمانەوە پێویستە.

هەروەها حیزبی"دیموکراسییگەلی"ی کوردی کەموراد بۆزلاق سەرۆکێتیودروشمی نان وئازادیوئاشتیی بەرزکردۆتەوە، دیاردەیەکی سەرنجڕاکێشی هێنایە گۆڕێ، وەختێ لەپارێزگا کوردنشینەکاندا تەواوی حیزبەکانی تری وەلاخست(تەنانەت"ڕەفاه"یش)وپلەی یەکەمی بەدەستهێنا بەڕێژەی ٤٠و٥٠ لەسەدا. لەبەرئەوەی نەیتوانی لەسەر ئاستی تورکیا ڕێژەی دە لەسەدا بهێنێت و،

تەنها١٧،٤ی بەدەستهێنا؛ بۆیە نەیتوانی بچێتە پەرلەمانەوە؛ دەنا دەبووایە ٢٥ نوێنەری بخستایەتە پەرلەمانەوە کەلە پارێزگاکانی باشووری خۆرهەڵاتدا پلەی یەکەمیان بەدەستهێنا. سەرۆکی حیزبەکەش کە بۆزلاقە ڕایگەیاند کە ئەو گوشارانەی کران تا هانی خەڵکانێك بدەن دەنگ بۆ حیزبی"گەلی کۆماری"بدەن بۆ ئەوەی ڕێژەی دە لەسەدا بهێنیت و، هەروەها پشتگوێ خستنی دلڕەقانەی ڕاگەیاندن لەئاست هەڵمەتی حیزبدا بۆ هەڵبژاردن، هۆی سەرەکی ی شکستی حیزبەکە بوون لە سەر ئاستی تورکیادا. هەروەها بوزلاق دەڵێت ئەوانەی نوێنەرایەتیی ناوچە کوردنشینەکان دەکەن بەپێی یاسای هەڵبژاردن، کەپلەی دووەمیان لەوناوچانەدا بەدەستهێناوە، زیاتر لە نوێنەری "تەعیین کراو"دەچن، نەك نوێنەرێك کەگەل هەڵیبژاردوون. داواشیکرد کە یاسای هەڵبژاردن بگۆڕێ، جەختی لەوەش کردەوە کە لەدەرەوەی پەرلەماندا درێژە بەشەڕی دیموکراسیانە دەدات. لەم کاتانەداو پاش ڕاگەیاندنی ئەنجامەکانو شکستی حیزبەکە؛" بانگەواز"ێك لەلایەن عەبدوڵا ئۆجەلانەوە کەسەرۆکی پارتی کرێکارانی کوردستانە؛ تیایدا داوا لە بوزلاقو پاڵێوراوانی حیزبەکەی دەکات بچنە ناو"پەرلەمانی کوردی لە مەنفا"دا کەسەر بە پارتی کرێکارانی کوردستانەو تائێستا سێ کۆنگرەیان لەلاهایو ڤیەنناو مۆسکۆ بەستووە. گومانیش لەوەدا نییە کە سەرکەوتنی حیزبەکەی بوزلاق لە ناوچە کوردنشینەکاندا؛حیزبەکانی تر(جگەلە "رەفاه") بێبەش دەکات لەوەی بەناوی ئەو ناوچانەوە قسەبکەنو، ئەمەش بەشێوەیەکی توند مەسەلەی گفتوگۆ بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لەسەر بنەڕەتی ئیتنی دەخاتە روو و، لەداهاتووشدا گرفتی گەورە دەخاتەوە.

هەروەها ئەم هەڵبژاردنانەی دوایی دەرچوونی کەسێتییەکی گەورەی تورکی لەپەرلەماندا بەخۆوە دی؛ کەئەویش ئەلب ئەرسەلان تورکیش سەرۆکی حیزبی"بزاڤی نەتەوەیی"ی راستی توندڕەوە کەبەجیاوازییەکی کەم شکستی هێناو نەیتوانی دە لەسەدا بهێنێت، بەڵکو ١٨ر٨لەسەداو زیاتر لە دوومليۆن دەنگی هێنا. تورکیش شکستی حیزبەکەی بۆ دوو هۆ گەڕاندەوە: ئەو زانیارییانەی بلاودەکرانەوەو ژمارەیەکی کەمیان دەخستە پاڵ حیزبەکەی،هەروەها زلکردنەوەی بانگەشەی یەکێك لە پاڵێوراوانی حیزب(نەسرەت دیمیرال) کە دادوەری گشتیی ئەمنی دەوڵەتی پێشوو

بوو، کەداوای دەکرد بەتورکی بانگ بدرێ نەك بەعەرەبی،. ئەمەش بووە هۆی لەدەستدانی بەشێك لە دەنگی ئیسلامی‌یەکان کە دۆستی حیزب بوون. گومان لەوەشدا نی‌یە کە نەچوونی ئەم دوو حیزبە تورکی-کوردی‌یە بۆناو پەرلەمانی نوێ، رەنگدانەوەی خراپی لەسەر جەماوەری هەردوو حیزبەکە دەبێت‌و، ئەو جەماوەرە ئیدی بەدوای شێوازی تری دەربڕیندا لەدەرەوەی هۆڵی پەرلەماندا دەگەڕێت‌و، چاوەڕوانی هەڵبژاردنەکانی ئاینده دەکات.

بەڵام حیزبە بچووکەکانی تر نەیانتوانی رێژەی لەسەدا یەکی دەنگەکانیش تێپەڕێنن. جیم بۆینەر سەرۆکی بزاڤی دیموکراسیی نوێ دوچاری شکستێکی گەورە بوو، دوای ئەوە کە ئومێدی بەوەبوو ئەنجامێکی باشتر بەدەستبهێنێت. هەروەها کۆمەڵێك کەسێتی‌ی ناسراویش نەچوونە ناو پەرلەمانی نوێوە، دوای ئەوەی شکستیان هێنا، لەوانە سەرۆکی حکومەتی پێشوو یڵدیریم ئەقبوڵوت وهەردوو وەزیری دەرەوەی پێشوو ئیلتیر تورکمان وجوشکون قیرجاو، هەروەها هەردوو پسپۆڕی ئابووریناسی بەناوبانگ عەلی تیغریل و مەحوی ئیغیلمیز. لەکاتێکا ١٣ ئافرەت چوونە پەرلەمانەوە، گروپی چیللەریش ئەم کەسێتیانەی خستە ڕوو: دۆغان غۆریش (کە پیاوێکی سەربازی ئەمنی‌یە)، محەمەد ئاغار، نەجدەت مەنزیر، هەروەها یەکەم نوێنەری ناموسڵمان لەساڵی ١٩٦٠ ەوە کە ئەویش کابرایەکی خاوەن ئیشوکاری جوولەکەیە و ناوی جیڤی قەمحی‌یە.

هەڵبژاردنەکان کۆتایی هات و "رەفاه" پلەی یەکەمی بەدەستهێناو ١٥٨ کورسی لەپەرلەماندا برد کە ٢٣ کورسی لە حیزبەکەی چیللەر و ٢٧ کورسی لە حیزبەکەی یڵماز زیاتربوو. لە کاتێکا حیزبەکەی ئەجەوید ٧٦ کورسی بردو حیزبەکەی بایکال٥٠ کورسی. گەرلە ڕووی حیسابی‌یەوە چاوێك بەم نەخشە حیزبی‌یە نوێیەدا بخشێنین، دەبینین وەکو پەرلەمانی پێشوو کە هیچ حیزبێك نەیتوانیوە زۆرینەی دەنگ بەڕێژەی لەسەدا ٥١ بەدەستبهێنێت، واتە ٢٧٦ کورسی لەکۆی ٥٥٠ کورسی کە کۆی نوێنەرانی پەرلەمانی هەنووکەیە. هەر لەیەکەم ساتی دەرکەوتنی ئەنجامەکانیشەوە، پرسیارێك هاتە گۆڕێ: ئایا سەرکۆمار سولەیمان دیمیریل داوا لەسەرۆکی گەورەترین حیزب "رەفاه" دەکات کە نەجمەدین ئەربەکانە تا حکومەتی تازە پێکبهێنێت و ئایا ئەویش ئەوەی لە تواناادا دەبێ، یان ئەربەکان لەو دەرفەتە

بێبەش دەکرێ و یەکێکی دی بۆ ئەو کارە رادەسپێردرێ، ئەی ئاخۆ ئەو کەسە کێ بێت؟

دەستووری تورکیا ئەوە بەمەرج دانانێت کە هەردەبێ سەرکۆمار داوا لە سەرۆکی حیزبی یەکەم بکات بۆ پێکهێنانی حکومەت. بەلام بەپێی داب و نەریت هەروا پێویست دەکات کە دیمیریل داوا لە ئەربەکان بکات تا حکومەت پێکبهێنێت. ئالێرەوە شەڕ بەرامبەر "رەفاه" دەستی پێکرد تا بۆ پێکهێنانی حکومەتی نوێ رانەسپێردرێ. "رەفاه"یش پێویستی بە یەکێك لە دووحیزبەکەی راست یان چەپ دەبێت. هەمووی چەند سەعاتێك بەسەر راگەیاندنی ئەنجامەکاندا تێنەپەڕیبوو کە هەمووان لە هەڵوێستێکی نا ئاساییدا بوون و گۆڕانکارییەکانیش خێرا بوون. ئەربەکان داوای لە دیمیریل کرد تاڕێز لە پرنسیپە دیموکراسیەکان بگرێ و رێز لە هەڵبژاردنی گەل بگرێ کە "ڕەفاه"یان هەڵبژاردووە، واتە بۆئەوەی داوای لێ بکرێ تا حکومەت پێکبهێنێت، بۆیە ئەربەکان هەندێ بانگەوازی کتوپڕو ناکاوی دا کە تیایاندا داوای هاوکاری و ئیئتیلاف لەگەڵ هەر حیزبێکدا دەکات بەچاوپۆشین لە ڕێبازیو، ڕەخنەی لە"ژوورە ڕەشەکان" گرت کە هەوڵدەدات "ڕەفاه" بێبەشبکات نەك هەر لە پێکهێنانی حکومەتی نوێ، بەڵکو تەنانەت لە "شەرەف"ی داواکردن لێی بۆ پێکهێنانی ئەو حکومەتەش.

ڕێگرتن لە "ڕەفاه" بۆ گرتنە دەستی دەسەلات بەبێ ئەوەی لەکەدارکردن بێت بۆ پرنسیپەکانی دیموکراسی؛ یەکەمین تەڵەزگە بوو کە لەسەر ڕژێمی عیلمانیی تورکیا پێویست بوو بەرەنگاری بێتەوە. تەڵەزگەی دووەمیش ئەوەبوو کە ئاڵتەرناتیڤی حکومەتێك کە تیایدا "ڕەفاه" بەشداریبکات؛ حکومەتێکە کە هەردوو حیزبی ڕاست و حیزبێکی چەپ تیایدا بەشداربن، تا زۆرینەی دەنگ بەدەستبهێنێت.

هەر بەڕاستیش ئەمە لە ١٢ی ئادار/مارسی١٩٩٦دا ڕوویدا، کاتێ سوپا لەپشت پەردەوە گوشاری خستە سەر هەردوو حیزبی "نیشتمانیدایك"و"ڕێگای ڕاست"تا حکومەتێکی کەمایەتیی ئیئتیلافی پێکبهێنن، بەجۆرێك کە پشتگیریی حیزبی"دیموکراتیچەپ"یش (لەدەرەوە) بەدەست بهێنن، ئەمەش بە مەبەستی ڕێگرتن لە ئەربەکان بۆ پێکهێنانی حکومەت لەگەڵ "نیشتمانی دایك"دا، دوای ئەوەی دووجار داوای ئەوەی لێکرا لە ك١/ ینایر وشوبات/فبرایەری١٩٩٦دا، لەهەردوو جارەکەشدا هەوڵەکەی شکستی هێنا. بەلام حکومەتی ڕاسترەو تەنهاسێ مانگ بڕی کرد ومەسعودیلماز لە ٦ی حوزیران/یۆنیۆی١٩٩٦دا دەستی لەکار کێشایەوەو

ئەمـەش هاوکـات بـوو لەگـەڵ سـەرلەنوێ داوا کـردن لـە ئەربـەکان بـۆ پێکـهێنانی حکومـەتی نوێو، ئـەوەش بـووە ڕووداوێکـی مێژوویـی کـە ئەربـەکان بـۆ یەکـەمجار سـەرکەوتنی بەچنگ هێنـاو بـوو بـە سـەرۆکی حکومـەتی نوێی تورکیـا، بـەئیئتیلاف لەگـەڵ حـیزبی ڕێگـای ڕاسـت بەسـەرۆکایەتیی تانسـۆچیللەر لـە ٢٩ی حوزەیران/یۆنیۆ١٩٩٦.

ئەنجامەکانی هەڵبژاردنەکانی نوێنەرایەتی گشتی

(٢٤ك١/دیسەمبەری١٩٩٥)

حیزب	کۆی ئەو دەنگانەی بەدەستیهێناوە	ڕێژەی سەدی	ژمارەی نوێنەران

ڕەفاه (ئیسلامی)	٦,٠١٢,٤٥٠	٢١,٣	١٥٨
نیشتمانی دایك(ڕاست)	٥,٥٢٧,٢٨٨	٨	١٣٢
ڕێگای ڕاست (ڕاست)	٥,٣٩٦,٠٠٩	١٩,٦	١٣٥
چەپی دیموکرات(چەپ)	٤,١١٨,٠٢٥	٥	٧٦
گەلی کۆماری(چەپ)	٣,٠١١,٠٧٦	١٩,١	٤٩
بزاڤی‌نەتەوەیی(ڕاست)	٢,٣٠١,٣٤٣	٨	-
دیموکراسی‌گەلی(کوردی)	١,١٧١,٦٢٣	١٤,٦	-
بزاڤـی دیموکراسـیی‌نوێ (لیبراڵ)	١٣٣,٨٨٩	٤	-
میللەت (ڕاست)	١٢٧,٦٣٠	١٠,٧	-
لەدایکبوونی‌نوێ(ڕاست)	٩٥,٤٨٤	١	-
کرێکاران(چەپی‌مارکسی)	٦١,٤٢٨	٨,١٨	-
حیزبی نوێ	٣٦,٨٥٣	٤,١٧	-
سەربەخۆکان	١٣٣,٨٩٥	٠,٤٨	-
		٠,٤٥	
		٠,٤٥	
		٠,٢٢	
		٠,١٣	
		٠,٤٨	
کۆ	٢٨,١٢٦,٩٩ ٣	١٠٠, ٠٠	٥٥٠

ڕێژەی ئەو دەنگانەی پێنج حیزبی یەکەم لەساڵی ١٩٨٩ ەوە بەدەستیانهێناوە

تورکیا لەسەردەمی گۆڕاندا

ناوی حیزب	هەڵبژاردنەکانی شارەوانی ١٩٨٩	هەڵبژاردنەکانی نوێنەرایەتی ١٩٩١	هەڵبژاردنەکانی شارەوانی ١٩٩٤	هەڵبژاردنەکانی نوێنەرایەتی ١٩٩٥
ڕێگای ڕاست	٢٥,١	٢٧,٠	٢١,٥٢	١٩,١٨
نیشتمانی‌دایك	٢١,٨	٢٤,٠	٢٠,٩٦	١٩,٦٥
گەلی‌کۆمەلایەتی(گەلی‌کۆماری)	٢٨.٧	٢٠,٨	١٣,٤٩	١٠,٧١
چەپی‌دیموکرات	٩,٠	١٠,٨	٨,٨	١٤,٦٤
ڕەفاه	٩,٨	١١,٩	١٩,٠٧	٢١,٣٨

پێشکەوتنی دەنگەکانی ئەو دووحیزبەی

نەجمەدین ئەربەکان دایمەزراندوون

حیزب	ساڵی‌هەڵبژاردن	جۆری‌هەڵبژاردن	ڕێژەی‌سەدی
حیزبی "سەلامەت"ی نیشتمانی	١٩٧٣	نوێنەرایەتی	١١,٨
	١٩٧٧	=	٨,٦
حیزبی ڕەفاه	١٩٨٤	شارەوانی	٤,٤
	١٩٨٧	نوێنەرایەتی	٧,١٦
	١٩٨٩	شارەوانی	٩,٨
	١٩٩١	نوێنەرایەتی	١٦,٩
	١٩٩٤	شارەوانی	١٩,٠
	١٩٩٥	نوێنەرایەتی	٢١,٣

شوناس لە چەند هەڵبژاردنێکیدا

پێشکەوتنی دەنگەکانی حیزبەکانی ڕاست وچەپ و ڕەفاه لەنێوان ساڵانی ١٩٨٧-١٩٩٥

	١٩٨٧	١٩٩١	١٩٩٤	١٩٩٥
حیزبەکانی ڕاست(نیشتمانیدایک وڕێگایڕاست)	٥٤,٠١	٥١,٠٤	٤٢,٥٠	٣٨,٩٠
حیزبەکانیچەپ(گەلیدیموکرات وچەپیدیموکرات)	٣٢,٤١	٣١,٥٠	٢٧,٠٥	٢٥,٣٧
ڕەفاه	٧,٢	١١,٩	١٩,١	٢١,٣

ئەنجامەکانی هەڵبژاردنە لقیەکانی شارەوانی(٪) ٢یحوزەیران/یۆنیۆ١٩٩٦

		هەڵبژاردنەکاذی حوزەیران/ ١٩٩٦	کۆ	هەڵبژاردنەکاذی ٢٤ک١/١٩٩٥	کۆ
حیزبەکانی ڕاست	نیشتمانیدایک	٢٠,٨٩	٣٢,٨٨	٢٥,٤٨	٤١,١١
	ڕێگایڕاست	١١,٩٩		١٥,٦٣	
حیزبەکانی چەپ	چەپیدیموکرات	٩,١٢	١٥,٧٩	١١,٩٩	١٨,٦٨
	گەلیکۆماری	٦,٦٧		٦,٦٩	
حیزبە ئیسلامیەکان					
	ڕەفاه	٣٣,٥٢	٤٢,٧٦	٣٠,٦٣	
ناسیۆنالیست	یەکێتیمەزن	٩,٢٤			
هیدی					
	حیزبی بزاڤی نەتەوەیی	٦,٣٧		٦,١٢	
		٢,٦٤			

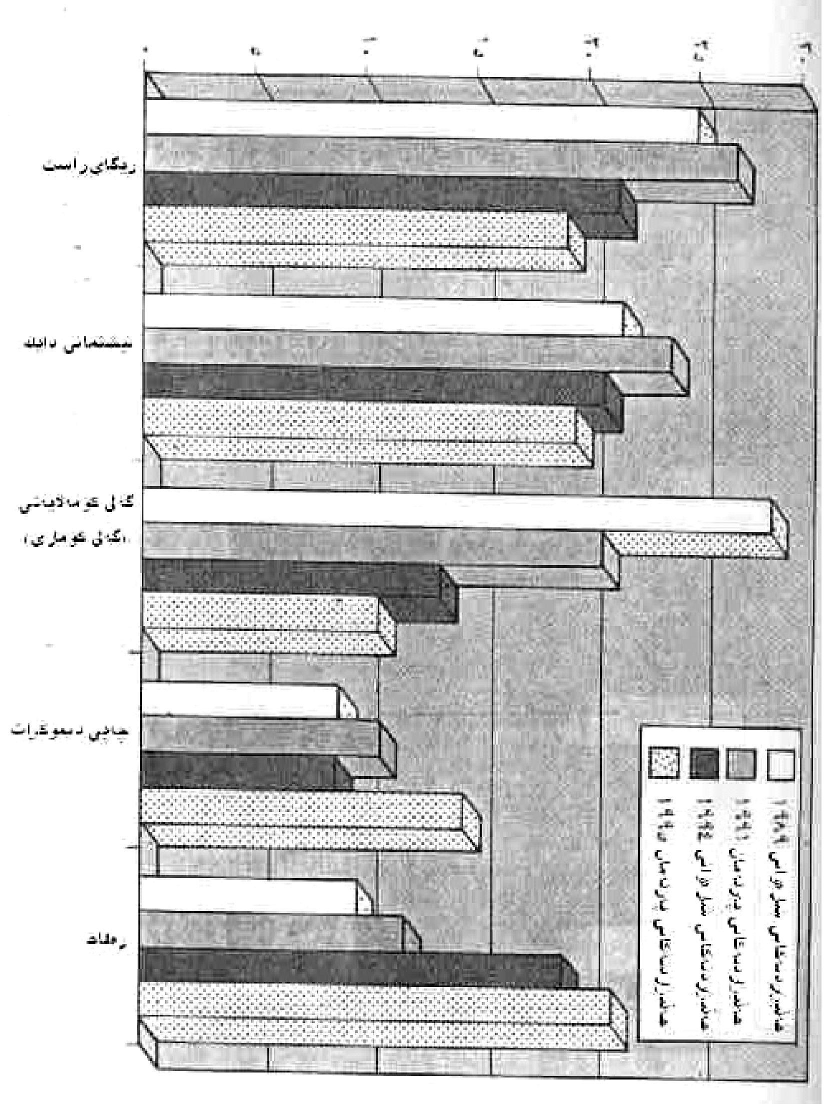

ڕێژەی ئەو دەنگانەی کە پێنج حیزبی گەورە لەساڵی ١٩٨٩ەوە بەدەستیان هێناوە (١)

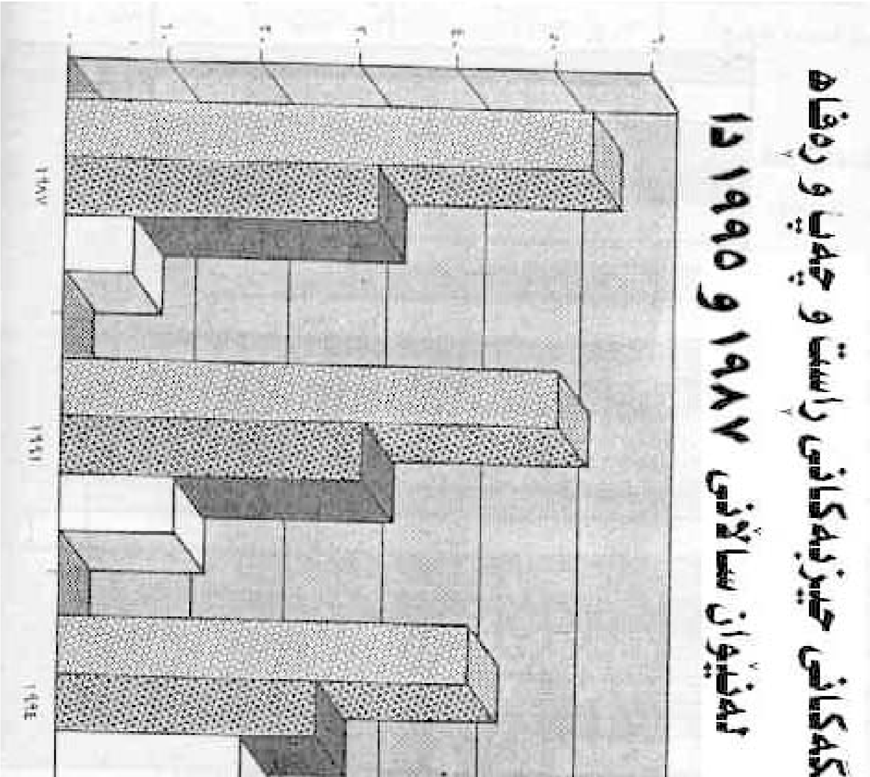
بەراورد پێشچوونی دەنگەکانی حیزبەکانی ڕاست و چەپ و ڕەفاه
لەنێوان ساڵانی ۱۹۸۷ و ۱۹۹۵دا

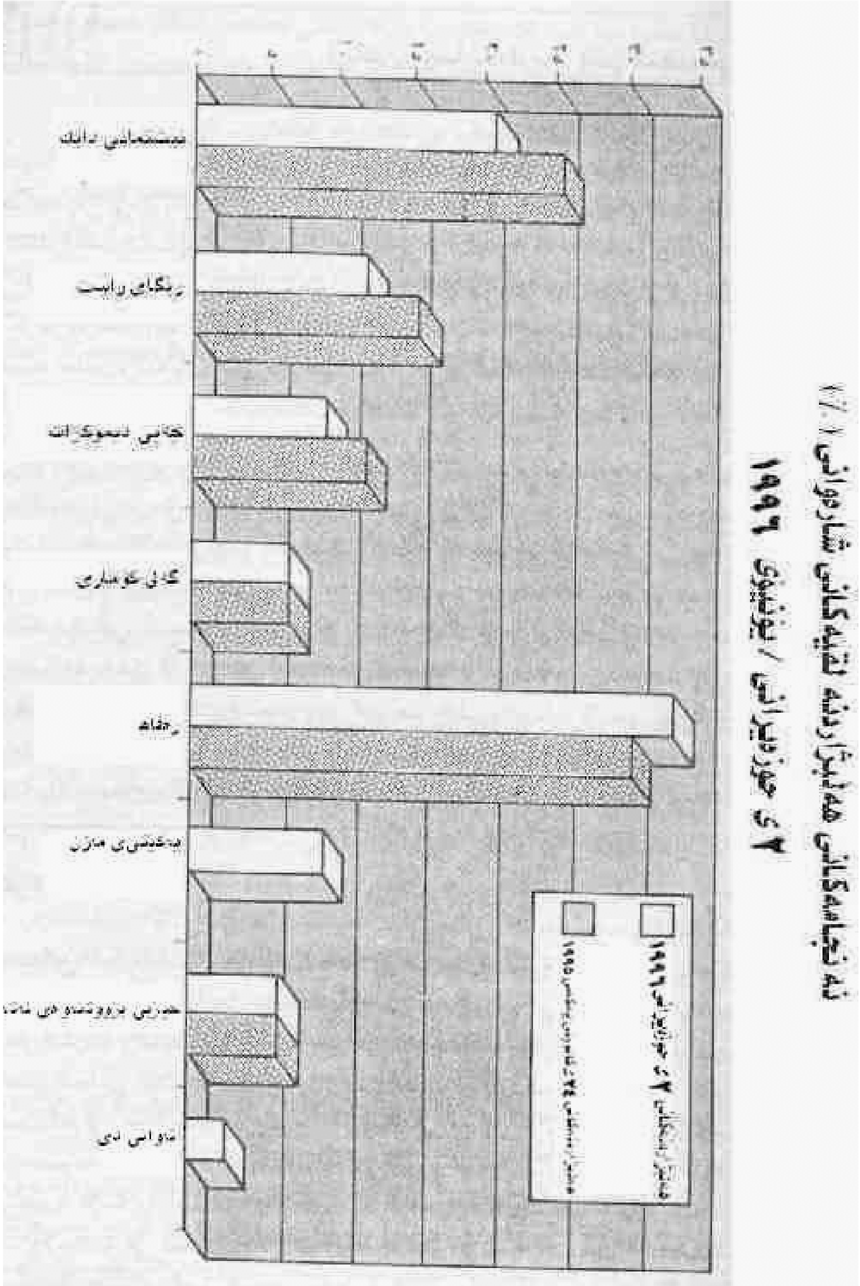
۲ ی حوزەیرانی / یونیۆی ۱۹۹٦

٤-ئەربەکان وەك سەرۆکی حکومەت: رزگارکردنی رژێم یان رزگارکردنی تورکیا

ئەو دیمەنەی لە نیوەڕۆی شەممە ٢٩حوزەیران/یۆنیۆی ١٩٩٦دا تورکیا تەماشای دەکرد، دیمەنێکی گەلێ دانسقەبوو: کابرایەکی حەفتاساڵەی ئیماندار کە هەر لەمناڵییەوە ئەرکە ئایینیەکانی خۆی ئەنجامداوەو دەیەوێت رژێمی شەریعەتی ئیسلامی دابمەزرێنێت، لەپاڵ ئافرەتێکی پەنجاساڵەی سفووری جوانو قژ زەردەوە، کە رەمزی ئافرەتێکی ئازادی هاوچەرخە بەچەمکە خۆرئاواییەکەی،کەبەلایەوە ئاساییە بەمایۆیەکەوە دەربکەوێتو مەلەبکاتو، سەرۆکی یەکێکە لە گەورەترین حیزبە عیلمانیەکانی تورکیا. نەجمەدین ئەربەکان سەرۆکی حیزبی"رەفاه"ی ئیسلامیو تانسۆ چیللەر، سەرۆکی حیزبی رێگای راست، نیوەڕۆی ئەو رۆژە لەتەنیشت یەکەوە دانیشتبوونو لەدایکبوونی یەکەم حکومەتیان رادەگەیاند کە ئیسلامییەك سەرۆکایەتیی بکات لە تورکیای عیلمانیدا، هەرلەساڵی ١٩٢٣ەوە تائێستا. رەنگە بکرێ بڵێین ئەمە گرنگترین رووداوبوو لەمێژووی ئیسلامیدا،رووداوێك کەبەشێوەیەکی بێهاوتا پڕە لەماناو رەمزی جۆراوجۆر.

لە٢٩ی حوزەیران/یۆنیۆی ١٩٩٦دا حکومەتێکی ئیئتیلافی لەنێوان حیزبی"رەفاه"و"رێگای راست"دا دروستبوو،تالەیەکەم مانایدا کۆتایی قۆناغێکی نوێلە مێژووی تورکیادا رابگەیەنێت. لەگەوهەردا لاپەڕەی"کەمالیزم" وەلاوەنراو چووە لیستی ئەو ئایدیۆلۆژیا گەورانەوە کەسەدەی بیستەم وەك چۆن شایەتی لەدایکبوونیان بوو؛ ئاواش شایەتی مردنیان بوو: هەرلە کۆمۆنیزمەوە تافاشیزمو نازیزمو زایۆنیزم، بەماناجوگرافیەکەی،دوای پرۆسەی سازش لەنێوان عەرەبو ئیسرائیلدا. کەمالیزم کەلەسەر بناغەی پاکتاوکردنی تەواوی رواڵەتە ئیسلامیەکان دامەزرابوو لە بیستەکانو سی یەکانی ئەم سەدەیەدا؛ بووە شایەتی مەرگی خۆیو هەرەسی ئەو کۆڵەکانەی لەسەریان دامەزرابوو،وەختێ ئیسلامییەك کەبە ئاشکرا داوای پیادەکردنی شەریعەتی ئیسلامی دەکات؛ بووە سەرۆکی حکومەتی ئەو رژێمەی کەبەرهەمی هێنابوو. ئەم گۆڕانە مێژووییە گەرچی مانای دامەزراندنی رژێمێکی ئیسلامی ناگەیەنێت؛ بەڵام لەبەردەم قۆناغێکی نوێدا دەرگا والا دەکات،

قۆناغێك کەپلەوپایە بۆ کۆمەڵێك ئایدیاو بەهای کۆمەڵایەتیی تەقلیدی دەگەڕێنێتەوە، بەڵام بەبێ دەرگا داخستن بەڕووی چاخی نوێدا، بەتەواوی ئەو دەسکەوتە باشانەوەکە ژیاری خۆرئاوایی پێشکەشی مرۆڤایەتیی کردووە.

دانپیانانی بەرامبەربەیەك

پێکهێنانی حکومەتی نوێ وەکو کردنەوەی لاپەڕەی"دانپیانانی بەرامبەریەك"بوو لەنێوان ڕژێمی عیلمانیو بزاڤیئیسلامیدا لەتورکیا. حیزبی"ڕەفاه"وەکو نوێنەرێکی"نیمچە تاك وتەنیا"ی ئیسلامی سیاسی نەمایەوە، کە چارەکە سەدەیەك زیاتر بوو وەها ناسرابوو کەدان بەشەرعیەت ویاسادا نانێت. بەڵکو لەو ساتەوە، وەکو حیزبەکانی دی مەشروعیەتێکی تەواوی لە چوارچێوەی ڕژێمی سیاسیی باودا لە خۆگرت. بەرامبەر بەمەو لەمیانی بەیاننامەیەکی وەزاریی حکومەتی نوێوە، "ڕەفاه"یش تانیوەی ڕێ هاتە پێشەوەو سەردانەواندنی خۆی بۆ ئەو پرنسیپانەی کۆماری ڕاگەیاند کە ئەتاتورك دایمەزراندبوو، لەسەروو هەمووشیانەوە عیلمانیەت ودیموکراسیی زۆربەو ملکەچکردنی بۆ ئەو مەرج وڕێساو یاسایانەی کە ئەم گەمەیە بەڕێوەدەبەن.

وەکو ئەنجامێکی ئەم مەبەستەی دووەمیان، تورکیاو ئەزموونی ئیسلامیی نوێ تیایدا، لەتوانایاندایە "نموونەیەك" بۆ وڵاتە ئیسلامیو عەرەبەکان پێشکەش بکەن کەتیایاندا ڕژێمەکان وبزاڤە ئیسلامیەکان لەگەمەی"دانپیانەنان بەیەکتردا" ڕووبەڕووی یەك دەبنەوەو، ڕژێمەکان دیموکراسیەتێکی ڕاستەقینە ناڕەخسێنن تا هەل بۆ هەمووان بڕەخسێ لەپیادەکردنی مافی خۆیاندا لەکاری سیاسیو گرتنەدەستی دەسەڵاتداو بەمجۆرە بزاڤە ئیسلامیەکان هیچ ڕێیەکی دی لەبەردەمی خۆیاندا نادۆزنەوە جگەلە پەنابردنە بەر شێوازی نادیموکراسیانەی وەکو توندوتیژیو تیرۆرو ڕفاندن و جۆرەکانی تری "تۆقاندن". ئەو ئەزموونە نوێیەی ئەمڕۆ لەتورکیادا بەدەرکەوتووە، دەرفەتێکی ئاڵتوونی دەخاتە بەرچاو بۆ سوودوەرگرتن لێیو بۆ بەرهەمهێنانی شێوەیەکی نوێی ڕەفتاری ژیاریانەی داهێنەرانە لەنێوان ڕژێمەکانی دەوڵەتە ئیسلامیوعەرەبیەکانو بزاڤەکانی ئۆپۆزسیۆنی ئیسلامی ونائیسلامی.

توركيا چۆن گەيشتە ئەم ساتە مێژووييەى"جووتبوونى" عيلمانى-ئيسلامى؟

ئەوهەڵبژاردنانەى نوێنەرايەتى كەلە ٢٤ى ك١/ ديسەمبەرى ١٩٨٥دا ئەنجامدران؛ لەژيانى سياسىى توركيادا بە وێستگەيەكى جياكەرەوە دەژمێردرێ.

لەو هەڵبژاردنانەدا حيزبى"ڕەفاه" بۆ يەكەمجار لەتوركيادا بەرێژەى ٢١,٣ لەسەدا و١٥٨ كورسىى نوێنەرايەتى پلەى يەكەمى بەدەستهێنا، لەكاتێكا رێژەى دەنگهێنانى حيزبە عيلمانيەكان، بەڕاست وبەچەپەوە، لەچاو هەڵبژاردنەكانى ١٩٩١دا زۆر بۆدواوە كشايەوەو، بۆهەردووحيزبى ڕاست پێكەوە، يان هەردوو حيزبى چەپ پێكەوە زەحمەت بوو ڕێژەى ٥١٪ى كورسىى نوێنەرايەتيى پێويست بۆ پێكهێنانى حكومەتێكى ئيئتيلافى بەدەست بهێنن بەبێ بەشداربوونى"ڕەفاه" گەرچى مشت ومڕو ڕەخنەى تونديش لەنێوان هەردوو سەرۆكى حيزبە ڕاستەكان، مەسعوديڵماز(نيشتمانىدايك)وتانسۆچيللەر(ڕێگاىڕاست)دا ڕوويدا، بەڵام سوپاى توركى نەيهێشت هيچيان لەگەڵ حيزبى"ڕەفاه"دا ئيئتيلاف بكەن و، پاش بۆشاييەكى سياسى و سازش ومانۆر، دواجار ناچارى كردن پێكەوە حكومەتێكى ئيئتيلافى بەسەرۆكايەتى يڵماز پێكبهێنن كەلە ١٢ىئادار/مارسى١٩٩٦دا متمانەى پێدرا، بەڵام ناكۆكيەكانى نێوان ئەو دووسەرۆكە لاوە(يڵمازوچيللەر) خزايە ناو حكومەتەوەو حيزبى "رەفاه"يش زياتر ئاگرەكەى خۆشكرد، بەوەى لەگەڵ يڵمازدا ڕێكەوت لەسەر لێپێچانەوەى تانسۆ چيللەر بەتۆمەتى خراپەكارىو بەكارهێنانى خراپى دارايى گشتى. ئەمەش بووە هۆى كشانەوەى چيللەر لە حكومەتو هێندەى نەبرد سەرۆكى حكومەتيش(يڵماز) لە٦ى حوزەيران/يۆنيۆى ١٩٩٦داو لەبەردەم ڕاستو چەپەكاندا دەستى لەكاركێشايەوەو، بوار لەبەردەم سوپادا زۆر تەسكبۆوە:يان ئەنجامدانى بەپەلەى هەڵبژاردنى نوێنەرايەتىو، يان حكومەتێكى ئيئتيلافى بە بەشداريى"ڕەفاه"و.. يان كودەتايەكى سەربازى. بەڵام مەسەلەى ئەنجامدانى هەڵبژاردنى خێرا هەرزوو شكستى هێنا، بەتايبەتيش دواى ئەو سەركەوتنە گەورەيەى حيزبى"ڕەفاه"لە هەڵبژاردنە لاوەكيەكانى شارەوانيدا بەدەستيهێنا، كە لە ٢ىحوزەيران/يۆنيۆى١٩٩٦دا ئەنجامدراو ڕێژەى ٣٣,٥ لە سەداى چنگ كەوت، لەكاتێكا هەردوو حيزبى"نيشتمان"و"ڕێگاىڕاست"پێكەوە

نەیانتوانی زیاتر لە ڕێژەی ٣٢,٥ لەسەدا بهێنن. ئەمەش مانای وابوو کە لە ئەنجامدانی هەڵبژاردنی نوێنەرایەتیی گشتیدا، رەفاه سەرکەوتنێکی گەورەتر لەو سەرکەوتنە تۆماردەکات کەلە ٢٤ ك١/ دیسەمبەری ١٩٩٥دا بەدەستیهێناو ئەوسا رژێم رووبەرووی کێشەیەکی گەورەترو "رەفاه"ێکی بەهێزتر دەبێتەوە. هەروەها کودەتای سەربازیش، لەگەڵ نەمانی "مەترسیی ئیسلامی"و، لەسای نەشونمای لیبراڵیزم لە کۆمەڵگاو ئابووریدا، بەتایبەتیش لەبواری راگەیاندنداو، لەسای ئەو هەلومەرجانەدا کە یەکێتی ئەوروپی بۆ نزیکبوونە لەگەڵ تورکیادا دایدەنێت، لەسەروو هەمووشیانەوە مافی مرۆڤ و چەسپاندنی دیموکراسی و ئازادی، دەبێتە مایەی زەرەروزیانێکی گەورە تر بۆ تورکیا.

لەبەردەم ئەم دیوارە بێدەرووەدا، واپێدەچوو تاقە رێگا بۆ دەرچوون لەو تەڵەزگەیەی کەپێشتر تورکیا بەخۆیەوە نەیبینیوە؛ تەنها بەشداركردنی حیزبی"رەفاه"بێت لەدەسەڵاتداو بە ئیئتیلاف لەگەڵ حیزبێکی راستدا. دوای ئەوەی ئەربەکان پێشتر لەوەدا سەرکەوتووبوو کە لەرێی وروژاندنی دۆسیەی چیللەرەوە حکومەتی پێشووی هەڵوەشاند، دیسانەوە هەمان یاریی کردەوە بەڵام ئەمجارە دەستی بە پێچانەوەی دۆسیەی کەتنەکانی چیللەر کرد کەسەرۆکی"حیزبی"رێگای راست"ەوئەوە بە" بەرتیل"ێکی ئاشکرا لە قەڵەم درا، کاتێ نوێنەرانی"رەفاه" دژی ئەوە وەستانەوە کە سەبارەت بەو تۆمەتەی کە چیللەر شەش ملیۆن و نیو دۆلاری بەفیڕۆداوە؛ لێکۆڵینەوەی بەرامبەر بکرێ. ئیدی دوو رێ لەبەردەم چیللەردا مایەوە: یان کۆتایی ژیانی سیاسیی بەلێپێچانەوە لەو کەتنانەی،یانیش بەشداربوونی لە حکومەتێکی ئیئتیلافیدا لەگەڵ"رەفاه"دا، کە بەمجۆرە دەتوانێ دۆسیەی کەتنەکانیشی بپێچێتەوەو پاشەڕۆژی سیاسیشی بەرامبەر رکابەرە سەر سەختەکەی(کە مەسعود یڵمازە) رزگار بکات.گومان لەوەشدا نییە کە ئەو بڕیارەی چیللەر بۆ چوونە نێو ئیئتیلافەوە لەگەڵ"ڕەفاه" دا"ئازایەتی" یەکی وەهای تیابوو، کە زۆربەی چاودێرە گەشبینەکان چاوەڕێی ئەو بڕیارە نەبوون لە سەرۆکی حیزبێکەوە کە چەند مانگێك لەوەوبەر ڕایگەیاندبوو کە ئیئتیلاف لەگەڵ"ڕەفاه"دا تورکیا لە"تاریکی"دا نوقم دەکات.

چەند بەشداریکردنێکی پێشوو:

نەجمەدین ئەربەکان یەکەمجارە وەکو سەرۆك حکومەت بەشداری لە دەسەڵاتدا بکات.بەڵام کاتێ سەرۆکی حیزبی"سەلامەتی نیشتمانی"بوو، لە حەفتاکاندا سێجار بەشداریی لەحکومەتدا کردووە. فاکتەری سەرەکیش لەوبەشدارییبوونانەیدا بۆئەوە نەدەگەڕایەوە کەحیزبێکی بنچینەیی بوون، چونکە ڕێژەی ئەو دەنگانەی ساڵی ١٩٧٣ بەدەستیهێنابوون لە١١,٨ لەسەداو ساڵی ١٩٧٧ لە٨,٦ لەسەدا تێنەدەپەڕی. بەڵکو لەبەرئەوە بوو کە بەژمارەی نوێنەری کەمەکانیەوە، ببوو بە(کلیل)ێکی پێویست بۆ هەردوو حیزبی رکابەری ئەودەمە: گەلی کۆماری (چەپ)و عەدالەت(راست) تایەکێکیان بتوانێ متمانەی پەرلەمان بەچنگ بهێنێت. بەمجۆرە حیزبی(سەلامەتی نیشتمانی) لەو ئیئتیلافە حکومیەدا بەشداریی کرد کەبولند ئەجەوید سەرۆکی حیزبی (گەلی کۆماری) پێکیهێنا لە٢٦ی ك١/ ینایر ١٩٧٤داو، نەجمەدین ئەربەکانیش بوو بەجێگری سەرۆك حکومەت و لایەنگرەکانیشی لە٢٣ پۆستی وەزاری شەشیان وەرگرت، کەپۆستی سەرەکییان تیابوو، وەك: وەزارەتی دادو، ناوخۆو، بازرگانیو، سامانی خۆراکیو ئاژەڵیو، پیشەسازیو تەکنۆلۆژیاو هەروەها وەزارەتێکی دەوڵەتیش. لە٣١ی ئادار/ مارسی ١٩٧٥یشدا حیزبی(سەلامەتی نیشتمانی) لەگەڵ دوو حیزبی راستی بچووکدا لەئیئتیلافێکی تری حکومیدا کەسەرۆکەکەی سولەیمان دیمیریل سەرۆکی حیزبی(عەدالەت) بوو، بەشداریی کردو دیسانەوە ئەربەکان بوو بەجێگری سەرۆك حکومەت، لەگەڵ حەوت پۆستی وەزاریدا بۆلایەنگرانی: دادو، ناوخۆو، نیشتەجێکردنو، سامانی خۆراکیو ئاژەڵیو، کارو، پیشەسازیو وەزارەتێکی دەوڵەت. هەروەها حیزبی(سەلامەتی نیشتمانی) بۆجاری سێیەم لەئیئتیلافێکی حکومیدا لەساڵی ١٩٧٧دا، بەسەرۆکایەتیی دیمیریل، بەشداریی کردو دیسانەوە ئەربەکان بۆوە بەجێگری سەرۆك حکومەتو شەش پۆستی وەزاریی بۆئەندامانی حیزبەکەی بەدەستهێنا کەبریتی بوون لە: ناوخۆو، سامانی خۆراکیو

ئـاژەڵیو، كـارو، پیشەسـازیو تـەكنۆلۆژیاو، ئاوەدانكردنـەوەو نیشـتەجێكردنو، وەزارەتی دارستان.

"رەفاه" مەڵبەندی راست

لەگەڵ هەڵبژاردنەكانی ٢٤ی ك١/ دیسەمبەری ١٩٩٥داو پاشان لەگەڵ پێكهێنانی حكومـەتێكدا بەسـەرۆكایەتیی نەجمـەدین ئەربـەكان، پێدەچـێ حـیزبی (رەفـاه) بەرەوئەوە بڕوات ببێ بە(مەڵبـەند)ی راستی سیاسی لەتوركیادا. دوای ئەوەی هێزە ركابـەرەكانی حـیزبی(گـەلی كۆمـاری) حیزبەكـەی ئـەتاتوركو گروپـە ئیسـلامیەكان بەجیاوازیی رێبازو بۆچوونیانەوە لەپەنجاكاندا لەژێر چەتری حیزبی (دیموكرات)و، لەشەسـتەكانو تاڕادەیـەك لەحەفتاكانیشـدا لەژێرچـەتری حـیزبی(عەدالـەت)و، لەهەشتاكانیشدا لەژێر چەتری(حیزبی نیشتمانی دایك)دا كۆبوونـەوە؛ هەرلـەكۆتایی هەشتاكانەوە نەخشەی حیزبی لەتوركیادا لەسەر ئاستی بەرەی راست لێكترازانی بە خۆیـەوەدی(بەرامبـەر بەمـە لەبـەرەی چەپیشـدا ئەولێكترازانـە روویـدا)؛ كـەبوو بـەدوو باڵـەوە لـەنێوان حـیزبی (نیشـتمانی دایـك)و حـیزبی(رێگـای راسـت)دا (كـەمیراتگری حیزبی (عەدالەت)ە). ئەم بەشبوونەش هۆیەكی سەرەكی بوو بۆرێخۆشكردن لەبەردەم حیزبی(رەفاه)دا تابتوانێ خۆی(بخزێنێتە) ناو مەیدانەكەوەو پەیتاپەیتا دەنگی زیـاتر بەدەست بهێنێت هەر لەساڵی ١٩٨٩ەوە تادواترو تادەهات جەماوەری هەردوو حیزبی راستیشـی روو لەكەمبوونـەوە بوو. حـیزبی (رەفاه)یـش لەگـەڵ هەڵبژاردنـەكانی ك١/ دیسەمبەری ١٩٩٥دا بوو بەحیزبی سەرەكیی راستو ئـەم سیفەتەی لەسـەرۆكایەتیی پێكهاتەی حكومەتی نوێدا بەخۆوە گرت.

دەرفەتەكانی سەركەوتنی حكومەت

ئـەو پرسـیارەی كەوتۆتـە سـەرزاری خـەڵك لـەو وەختـەوەی پێكـهێنانی حكومـەت بەسـەرۆكایەتیی نەجمـەدین ئەربـەكان راگەیـەنراوە ئەوەیـە: ئایـا حكومـەتی نـوێ دەرفەتی سەركەوتنی دەبێ؟ ئەی هەڵوێستی كردەیی سوپا بەرامبـەری چی دەبێت؟ كەس نكووڵی لەوەناكات كەجیاوازیی گەورە لەنێوان حیزبی (رەفاه)و حیزبی(رێگـای

راست)دا هەیە. ئەوەی لێدەرچێت کەلە تێڕوانینیاندا بۆدەستپێوەگرتنی ئابووریو (تیرۆری کوردی) هاوبەشن؛ ئیدی لەهەڵوێستیاندا بەرامبەر زۆربەی مەسەلە سەرەکیەکان، چ لەسەر ئاستی ناوەوەو چ لەسەر ئاستی دەرەوە؛ ناکۆکن، بەڵام ئەوەی رێ بۆ سەرکەوتنی ئەم حکومەتە خۆشدەکات ئەوەیە کەشکستی دەبێتە مایەی مەترسی بۆپاشەڕۆژی هەردوو لایەنەکە. چیللەر خۆی تووشی بارێك کردووە کەدەشێ قورسترین باری ژیانی بێت. عیلمانیەکانیتر لەسەر (گوناه)ی ئیئتیلاف کردنی لەگەڵ (رەفاه)دا لێی خۆشنابن.

چیللەریش کەدوژمنی سەرسەختی ئەربەکانە ئەم سەرچڵیو قومارەی نەدەکرد ئەگەر ئاڵتەرناتیڤێکی تری شك ببردایە، بەجۆرێك کەڕێ بەوانی دی نەدات تالەڕووی سیاسیەوە بیکوژن. هەربۆیە چیللەرو حیزبەکەی زۆر سوور دەبن لەسەر ئەوەی بیسەلمێنن هەڵبژاردنەکەیان دروستە لەئیئتیلافکردنیان لەگەڵ (رەفاه)داو، بەهەموو هێزیانەوە هەوڵدەدەن دەرفەت بۆ سەرکەوتنی حکومەت برەخسێنن، گەرچی لەهەندێ بواری دیاریکراویشدا بێت. چونکە پێچەوانەی ئەمە واتە مەرگی لەسەداسەدی چیللەرو حیزبەکەی. بەرامبەر بەمەش، نەجمەدین ئەربەکان پەی بەوە بردووە کەئەو ئەرکەی لەسەرشانێتی وەکو یەکەم سەرۆکی ئیسلامی حکومەتێکی تورکی، لەخۆیدا رووبەڕووبوونەوەو سەرچڵیەکی گەلێ خەتەرناکە لەهەلومەرجێکی شپرزەو پڕ لەقەیرانی ئابووریو ئاکاریو ئیتنیو مەزهەبیو هەرێمیو دەولیدا. لەبەرئەوە ئەربەکان درێخی ناکات لەپێناوی پاراستنی ئەو ناوو ناوبانگەی کەبەدرێژایی سێ دەهە لەتەمەنی سیاسیی دروستیکردووە. لەگەڵ ئەو جیاوازییە گەورەیەی لەنێوان بەرنامەی ئەو دوو حیزبەشدا هەیە، دەرفەت لەبەردەمیاندایە بۆ بەئەقڵانیکردنی ئامانجەکانیانو، بەیەك گەیشتنیان لەنیوەی رێداو لەزیاتر لەمەسەلەیەکدا ئەوە دەگەیەنێت کەهەل لەبەردەم تورکیاشدایە بۆ خستنەڕووی سیاسەتێکی نوێو تایپێکی نوێ لەهەڵسوکەوتکردن لەگەڵ کێشە جۆراو جۆرەکانیدا.

سوپاو سیناریۆی "تێوەگلاندن"

بەڵام سەرکەوتنی حکومەتی نوێ پەیوەستیشە بەهەڵوێستی سوپای تورکیەوە بەرامبەر بەو حکومەتە. گەرچی سەرکەوتنی ئەربەکانو چیللەر لەگەیشتنیاندا بە(چرکەسات)ی پێکهێنانی حکومەتێکی ئیئتیلافی لەبەینیاندا، ئاماژەیەکی

ناڕاستەوخۆیە بۆ ڕەزامەندیی سوپاش لەسەر ئەو حکومەتە، بەڵام هەڵوێستی سوپا بەرامبەر ئەوەی دوای ئەو (چرکەساتە) ڕوودەدات نادیارە. ئەگەر سوپا بەڕاستی بیەوێ توركیا لەو ئاژاوە سیاسیو ئابووریەو، لەو گرژییە کەڵەکە بووانەی لەپەیوەندییە هەرێمیەکانیدا؛ ڕزگار بکات، ئەوا دەرفەتی سەرکەوتنی حکومەت زیاتر دەبێت. بەڵام ئەگەر سوپا مەبەستی بێت(کەئێستا وەکو سیناریۆیەکی باویش لەتورکیادا دەخرێتەڕوو) حیزبی (ڕەفاه)و هەروەها چیللەریش (تێوەبگلێنێت) بۆ بەرژەوەندیی یڵمازو، کورتترین ڕێ بگرێتەبەر بۆ زیاتر زەبەلاح نەبوونی (ڕەفاه)، بەتایبەتیش کەلەم ساڵانەی دواییدا تەواو زەبەلاح بووە؛ ئەوا حکومەتی نوێ دووچاری شکستێکی گەورە دەبێت. داواکردن لە(ڕەفاه) بۆچارەسەرکردنی ئەو هەموو کێشە هەمیشەییانەی لەتورکیادا هەیە، چ کێشەی ئابووریو، چ کۆمەڵایەتیو، چ ئەوانەشی کەپەیوەندییان بەکێشەی کوردو ڕێکەوتننامەی سەربازیەوە لەگەڵ ئیسرائیلدا هەیەو هتد (شتێکی ئەستەمە). چاوەڕێ کردنی بێدەسەڵاتیی (ڕەفاه)یش لەچارەسەرکردنی ئەو کێشانە، یان هیچ نەبێ بەشێکیان، بەتایبەتیش ئەو هەوڵانەی بەئەنقەست دەدرێن بۆ کۆسپ دروستکردن لەڕێیدا(چ لەلایەن سوپاو چ لەلایەن حیزبە عیلمانیەکانی ترەوە)و بەپێی ئەم سیناریۆیە(ڕەفاه) شکست دەهێنێتو بەشکاویو زامداری لەئەزموونی حکومەتی نوێ دەچێتە دەرەوەو ئەمەش دەیخاتەوە قەوارە سروشتییەکەی خۆی وەکو حیزبێك لەحیزبەکانو، ئەودەمە ئەو متمانە جەماوەریەشی لەدەست دەدات.

(ڕژێمی میانڕەو) لەبەردەم ڕووبەڕووبوونەوەدا

ئەگەر لایەنی تیۆریی تێزەکانی ئەربەکان بگرین لەسەر ئاستی ئابووریو سیاسەتی ناوەوەو دەرەوە، ئەوا بەدیهێنانی پێویستی بەحکومەتێکی ئیئتیلافی نییە، یان حکومەتی رەفاهی تەواو، بەڵکو پێویستی بەشۆڕشێك هەیە پڕ بەمانای ئەم وشەیە، ئەمەش شتێکی ئەستەمە.

ئەربەکان دروشمی (ڕژێمی میانڕەو) دەخاتەڕوو، ئەمەش ناونانێکی ناڕاستەوخۆی (ڕژێمی ئیسلامی)یە. پوختەی ئەم ڕژێمە میانڕەوەش لەڕووی ئابوورییەوە بریتییە لەپێنج شت، ڕەتکردنەوەی: سوو، باجی ناهەق، سکەلێدانی بێ پشتیوانە، سیستمی بانکیی ستەمدار، سیستمی قەرز.

لەسەر ئاستی سیاسەتی دەرەوەش (ڕژێمی میانڕەو) پێنج شت دەخاتەڕوو کەبریتین لەپێکهێنانی: نەتەوە ئیسلامییە یەکگرتووەکان، بازاڕێکی ئابووریی

هاوبەشی ئیسلامی، یۆنسکۆیەکی ئیسلامی، سندوقی دراوی ئیسلامی، (ناتۆ) یا پەیمانێکی بەرگریی ئیسلامی.

بەڵام ئەگەر ئەزموونی حیزبی "ڕەفاه" لە شارەوانیەکاندا ڕەچاو بکەین کە دەنگی زۆربەیانی بەدەستهێنا، بەتایبەتیش لە ئەستەمووڵ و ئەنقەرە لە ٢٧ی ئادار / مارسی ١٩٩٤دا، ئەوا ڕێی تێ ناچێت ئەربەکان بەرەو بەدیهێنانی ئەو ئامانجانە هەنگاوبنێ کە لە خەیاڵەوە نزیکترن، نەك لە واقیعەوە و لە دیماگۆگیای ڕاگەیاندنەوە نزیکترن نەك لە تێزی ڕاستەقینەوە. "ڕەفاه"ی یەکان لە بەرنامەی هەڵبژاردنی شارەوانیدا؛ بۆ نموونە لە ئەستەمووڵ؛ وایانڕاگەیاند کە نیازیانە بەزمگەو شوێنەکانی فرۆشتنی مەی و شوێنەکانی ڕابواردن دادەخەن و لەناوچەی "تەقسیم"دا کە ناوچەیەکی فرە پێشکەوتوو و خۆرئاواییە لەناوەڕاستی ئەستەمووڵدا؛ مزگەوت دروستبکەن، بەڵام دوای دووساڵ لە گرتنە دەستی شارەوانیش هیچ یەکێك لەم پڕوپاگەندە "ئیسلامی"یانەیان بۆ ئەنجام نەدرا، بەڵکو ئەرکەکانیان لەو بوارانەدا ئەنجامدا کە خزمەتگوزارین و مۆرکی ئیسلامییان پێوە نییە، وەك: ڕێگاوبان و ئاووکارەباو بازاڕو هۆیەکانی گواستنەوە هتد. ئەگەر ئەم ئەزموونەمان کرد بە ئاماژەدەرێك بۆ دەستنیشانکردنی سیاسەتی "ڕەفاه" لە حکومەتدا، ئەوا مەزەنەکان لەگەڵ سیفەتی پراگماتی (واقیعیانە) ڕێك دەکەوێ کەدراوەتە پاڵ ئەربەکان لە سیاسەتی دەرەوە و ناوەوەیدا، جگەلەوەی وەزارەتە بنچینەییەکانی وەك وەزارەتی دەرەوە و بەرگری و ناوخۆو فێرکردن، لە دەستی ئەو وەزیرانەن کە سەربە "ڕێگای ڕاست"ن. مەزەنەکەش زیاتر دەبێ ئەگەر بەرنامەی ئەو حکومەتەشمان خستە سەر (شارەوانیەکان) کە ئەربەکان سەرۆکایەتیی دەکات و، وەکو پێوانەیەك بۆ بزاوتی سیاسیی پاشە ڕۆژی سەیری دەکات. ئەربەکان پتر لە جارێك و لەسەرەتای حەفتاکانەوە داوای کردووە کۆتایی بە "بەعیلمانیکردن" بهێنرێ و، لەگەڵ ئەوروپاو خۆرئاواو ئیسرائیلدا پەیوەندی بپسێنرێ و تورکیا پاڵ بدات بە پاڵی جیهانی ئیسلامی‌یەوە. بەڵام لە هەڵبژاردنەکانی نوێنەرایەتی ١٩٩٥ەوە دەستیکرد بە ڕاستکردنەوەی گوتاری سیاسیی خۆی بەرامبەر بەو شتانە تا دەگاتە "ڕێزگرتن لە پرنسیپەکانی دیموکراسی و عیلمانی ئەتاتورك و بەردەوامبوون لە هەوڵدانا بۆ لکاندنی تورکیا بە ئەوروپاوە، هەروەکو لە بەیاننامە وەزارییەکەدا هاتووە.

هەروەها ئەربەکان وەکو تەواوی سەرکردە تورکەکانی دی جیاوازی لەنێوان مەسەلەی کوردو "تیرۆریستی پارتی کرێکارانی کوردستان" دەکات، بەیاننامەی حکومەتی نوێ پەیمانی داوە "بەهەموو هێزیەوە لە قەلاچۆکردنی تیرۆریستی جودا خوازانە.. بەردەوامبێت. ئەمەش مانای وایە کە ئەربەکانیش هەر پەیڕەوی لەسیاسەتی رەسمیی کۆن و تەقلیدی دەکات لە هەڵسوکەوتی حکومەتدا لەگەڵ مەسەلەی کورددا، یان هیچ نەبێ لە هێڵە گشتیەکەیدا پەیڕەوی لەو سیاسەتە دەکات. ئەمەش دەبێتەوە مایەی پێکدادان لەگەڵ هەڵوێستی سوریادا کە لەلایەن تورکیاوە بە پشتگیریکردنی "پارتی کرێکارانی کوردستان" تاوانبار کراوە. گەرچی ئەربەکان لانی کەم هەوڵدەدات گرژی لەگەڵ سوریا و ئێرانو، هاوکاری لەگەل ئیسرائیل دا لەو سنوورانەی ئێستایاندا "ڕابگرێت" و هەروەها تەقەللادەدات "دەلاقەیەکی روونـاك" بخاتە توونێلی پەیوەندیەکانی نێوان تورکیاو هاوسێ عەرەبەکانیەوە، هێندەی پەیوەندیی بە مەسەلەی ئاوو تیرۆر و سنوورەوە هەیە، بەلام لەهەمانکاتدا سووربوونی ئەربەکان لەسەر چەسپاندنی پلەوپایەی نوێی لەسەرۆکایەتیی حکومەتدا و پاش ژیانێکی سیاسیی پڕی تەمەن ٢٧ ساڵ و، هەوڵنەدان بۆ دروستکردنی باری کتوپڕ لە رژێمدا، مایەی گەشبینی نیە بۆ چاکسازیی خێرا و گەورە لە پەیوەندیەکانی نێوان تورکیا و هاوسێکانیدا.

"چاوی" مێژوو

ئەربەکان و حیزبی "ڕەفاه" لەبەردەم تاقیکردنەوەیەکی سەختدان. لەنێوان ئەمەگداریی بۆ تێزە تیۆرییەکانی و لە نێوان سووربوونیدا لەسەر "دڵنیا کردنەوەی" رژێمی عیلمانی، کەس ناتوانێ پێشبینیی ئەوە بکات کە ئەم ئەزموونە دانسقەیە بەچی کۆتایی دێت. بەلام تاقەشتێك لێی دڵنیاین ئەوەیە کە ئەم جووتبوونە ئیسلامی عیلمانیی نوێیە، دەرفەت بۆ تەواوی ئیسلامی و عیلمانیەکانی تورکیا دەرەخسێنێت بۆ چاوپیاخشاندنەوەیەکی پێویست بە حەفتا ساڵی "کۆماریی یەکەم" دا، کە ئەمەش بەدڵنیاییەوە دەبێتە مایەی هێنانە ئاراوەی "مۆدێل"ێکی نوێی گەلێ پێویست تا شوناس بۆ تورکیا بگەڕێنێتەوەو، لەهەمان کاتیشدا پێگەیەکی قایمی لە

"سەردەمی مۆدێرنیتی"دا بداتێ. ئێستا تەواوی چاوەکان لەسەر تورکیان هەروەها چاوی مێژووش.